

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVIII

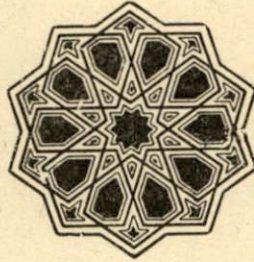

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVIII

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Prof. Dr. Hüseyin ATAY <i>Müslümanlarda Şüphecilik</i>	1
Prpf. Dr. İbrahim A. ÇUBUKÇU <i>Yaşayan Yezidilik</i>	23
Doç. Dr. Salih AKDEMİR <i>Al-Udeh'in et-Teşriul Cinâi el-İslâmi adlı eseri tercümesi üzerine</i>	37
Doç. Dr. Hayrani ALTINTAŞ <i>Gelişen Kozmolojide Ateizmin Meseleleri</i>	53
Doç. Dr. Rami AYAS <i>Felsefe ve Sosyal Bilimler Öğretimi</i> ...	73
Doç. Dr. Mehmet AYDIN <i>Din Fenomeni (1)</i>	79
Doç. Dr. Mehmet BAYRAKTAR <i>Cosmolog'col Relativity of ibn al-Arabi</i>	127
Doç. Dr. S. Hayri BOLAY <i>Bizanslı Alimlerin İstanbul'dan kaçmaları ve Rönesansı başlatmaları meselesi</i>	135
Doç. Dr. Selahattin EROĞLU <i>Eski Hukuk mekteplerinde Hadisler</i>	143
Doç. Dr. Selahattin EROĞLU <i>Talâk Hakkında Kur'an-ı Kerim'in Genel tutumu</i>	159
Doç. Dr. Mustafa FAYDA <i>İslâm Dünyasındaki ilk şehir tarihleri ve İbn şebbe'nin Medinei Münevvere tarihi</i>	
Doç. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı İslâm Kültürünün doğuşu</i>	167
Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU <i>İslâm Külütürünün Doğuşu</i>	205
Doç. Dr. Günay TÜMER <i>Çeşitli yönleriyle Din</i>	213
Doç. Dr. Ahmet UĞUR <i>Kemalpaşazade'nin VIII. Defteri</i>	269
Doç. Dr. Mücteba UĞUR <i>Va'z, Kıssacılık ve Hadiste Kussâs</i> .	291

Doç. Dr. M. Sait. YAZICIOĞLU <i>İnsan fiili ve bir Kur'an-ı Kerim ayeti</i>	327
Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir ABDULKERİMOĞLU <i>İki Vesika..</i>	335
Yrd. Doç. Dr. Münir KOŞTAŞ <i>Din Sosyolojisine giriş</i>	355
Yrd. Doç. Dr. Münir KOÇTAŞ <i>De l'euseignement traditionnel a l'euseignement moderne</i>	371
Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK <i>Sih Dini</i>	391
Yrd. Doç. Dr. Münir ATALAR <i>Surre-Name</i>	419
Dr. Hayri KIRBAŞOĞLU <i>Allah'ın Kelâmı olması Açısından Kur'an'ın mahiyeti ile ilgili ihtilaflar.</i>	427
Doç. Dr. S. Hayri BOLAY <i>Kitap tanıtma ve tenkidi</i>	445
Doç. Dr. Selahattin EROĞLU <i>Kitap Tanıtma</i>	451
Yrd. Doç. Dr. Münir ATALAR <i>Kitap Tanıtma</i>	457
Dr. Nesimi YAZICI <i>Kitap Tanıtma</i>	459

VA'Z, KISSACILIK ve HADİSTE KUSSÂS

Doç. Dr. Mücteba UĞUR

İslam tarihinde va'z, gerek halk eğitimi, gerekse sosyal ve kültürel hayat itibariyle son derece önemli konulardan biridir. Bir taraftan halkın toplu halde bulunduğu meccitlerde asırlarca islami eğitim-öğretimin vazgeçilmez vasıtası haline gelen va'z, diğer taraftan onun devamını sağlamak suretiyle kültür hayatının gelişmesinde inkarı mümkün olmayan tesirler icra etmiştir. Araştırmamızın satırları arasında görüleceği gibi, zamanla çığırından çıkmış, hiç değilse gaye ve hedefinde sapsular meydana gelmiş bile olsa, halkı eğitmek, yerine göre yönlendirmek yahut da belli görüşler etrafında toplamak hususunda en tesirli ve verimli vasıta yine va'z olmuştur.

Bildiğimiz kadarıyla bu önemli konuyu ele alan müstakil bir türkçe araştırma bu güne kadar yapılmış değildir.¹ İşte biz bu düşünce ile şu mütevazı araştırmamızı va'z, va'zlarda kıssa anlatmak ve kussas denilen va'zında uydurma hikayeler, özellikle mevzu hadisler anlatanlar konusuna ayırdık. Maksadımız va'z konusunun islami tarih seyri içindeki durumuna özlü bir şekilde temas etmek, va'zlarda kıssa anlatma konusu üzerinde durup hadis edebiyatında çokca rastlanan kussasın

1 Dr. Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler* isimli eserinde kussâs konusuna mevzu kadislerle ilgisi yönünden yer vermiştir. Dr. Günay Tümer'in "Va'zda Takip edilecek Metot" başlıklı iki makalesi neşredilmiştir. Ancak bu makaleler, adlarından da anlaşılabilirliği gibi, va'z metotlarına daırdır. Bk. *Diyânet Dergisi*, 1978-XVII, 1, 2 ve 6. sayılar. Halen Riyâd İmâm Muhammed b. Su'ûd Üniversitesi Araştırma Merkezi'nde çalışmakta olan değerli araştırmacı Dr. Kâsım es-Samerrâ'i'nin, neşrettiği İbnu'l-Cevzi'nin *Kitâbu'l-Kussâs ve'l-Müzekkirin* isimli eserinin baş tarafına koyduğu "Fennu'l-Kasas ve'l-Kussâs" başlıklı araştırmayı bu arada zikretmek isteriz. (*Kussâs*, 5-35). Bu kısma ekli mukaddimede müellif, aynı kitabın amerikalı bayan müştüşrik Dr. Marilyn Swartz tarafından neşredilen edisyonu üzerinde durmakta, bu arada hatalarına dikkat çekmektedir. es-Samerrâ'i ayrıca Şam'da yayınlanan *Mecma'u'l-Luğati'l-Arabiyye Mecmuasının* 1975 tarihli 4. sayısında uzunca bir makale yayımladığından söz etmektedir (s. 36). Bu makaleyi elde etmek imkanı bulamadığımız için *Kussâs*'ın başındaki makale ile ilgisini tesbit edemedik.

durumunu ele alarak bu zümrenin hadis ilmine, dolayısıyla islamiyete verdikleri zararları ortaya koymaya çalışmak olacaktır.

Bir konunun anlaşılabilir olması her şeyden önce o konunun terminolojisine bağlı olduğundan ilkin kaynaklarımızda sıkça rastlanan konuyla ilgili tabir ve terimlere kısaca göz atmak yerinde olacaktır:

a) V a ' z : ' i z a , m e v ' i z a olarak da geçer. Bilinen ve meşhur manasıyla va'z ve nasihatta bulunmak, bir kimseye kalbini yumuşatacak sevap ve ikaba dair sözler hatırlatmak manasındır. Öğüt vermek de tabir olunur.² Va'z edene, bilindiği gibi, vaiz denir.

b) Te z k î r : Öğüt vermek , ahiret hayatını hatırlatarak nasihatta bulunmak anlamına gelir. "Bir kimseye bir nesneyi andırmak ve hatırına getirmek, va'z ve nasihat etmek manasına da kullanılmıştır."³ Bu işi yapana m ü z e k k i r adı verilir.

c) K ı s s a : Geçmiş zamanda yaşamış insanların başlarından geçen ilgi çekici, ibret verici olay ve hadise. Kelimenin kökü olan Kss anlatmak, haber vermek, bir haberi birine ulaştırmak , bir haber veya sözü bildirmek manalarına gelir. Anlatılan, birine ulaştırılan habere k ı s s a denir. Çoğulu k a s s a s dır. Kıssa ve destan anlatana k â s tabir olunur.⁴ Mübalağa sigasıyla k a s s â s denildiği de olur. Bu tabirlerin çoğulu ise K u s s â s gelir. Kussâs, daha sonraları, halkın gözüne girmek için va'zlarında uydurma kıssalar anlatan kıssacılarla hadis uyduran veya uydurma hadisleri va'zlarında işleyen vaizler için kullanılan özel bir terim haline gelmiştir.

İmam-Begâvî (436-516) va'zı, "müslümanlara nasihat etmek, onlara bilmedikleri dini işleri öğretmek, doğru olan dünya işlerine irşad, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, şefkatli davranmak, büyüklere saygı, küçüklerine sevgi duyguları beslemek ve bıktırmamak şartıyla güzel öğütler vermek" olarak tarif eder.⁵ Altıncı hicrî asır alimlerinden İbnu'l-Cevzî ise (öl. 597) va'z sanatının üç ismi olduğunu ifade ettikten sonra şu bilgiyi verir: "kâs, kasas denilen kıssaları şerh ve izah eden, bunları anlatan kimsedir. Böyleleri daha çok mazide yaşamış olanların haberlerini îrâd etmekte ibret alınacak yönler ve öğütler bulunduğundan böyle bir iş, aslında kötülenemez. Tezkîr, halka Allah'ın nimetlerini bildirmek, anlatmak, onları bu nimetlere karşı şükre teş-

2 Kamus Tercümesi, 2/540.

3 Ayn eser, 1/868.

4 Ayn eser, 2/393.

5 Şerhu's-Sunne, 13/95.

vik ederek nankörlük etmemeleri için uymaktır. Va'za gelince, kalbi rikkate getirerek korkutmaktır. Halktan çoğu vâ'ize kâs, kâssa müzekkir diyorlar. Halbuki doğrusu bizim söylediğimizdir."⁶

Bu tariflerden anlaşıldığına göre va'z, mü'minlere çeşitli şekillerde nasihatlar da bulunup onları iyiliğe teşvik etmek, kötülöklere karşı uymaktır. Kıssa, bu gayeyi temin edecek şekilde anlatılan, geçmişte yaşamış insanların ibretli hayat hikayeleri ve başlarından geçen olaylar veya bunları anlatmak, bir başka deyişle kıssayı va'zın bir vasıtası yapmaktır. Temsilî mahiyette bile olsa kıssa anlatmak, çeşitli bilgi, kültür ve anlayış seviyelerinde olan insanlara, yerine göre muğlak, müphem hatta mücerred meseleleri basite irca etmek yahut da müşahhas hale getirip anlamalarını sağlamak için özellikle va'zlarda çokça kullanılan bir usuldür.

Va'z ve nasihatın önemini ve halk üzerindeki tesirlerini burada uzun uzadıya izah edecek değiliz. Yalnız şu kadarını söyleyelim ki, konunun insanlığın tarihi kadar eski olduğunu söylemek sanırız hata sayılmaz. İlave etmek gerekirse en eski medeniyetlerden bizlere intikal etmiş olan vesikalarda va'za yer verildiğine rastlamak mümkündür. Bunları sayıp dökmek, hatta milsaller vermek her zaman için imkân dahilindedir. Ne var ki bu işi yapmak bizim için bir nebze konu dışına çıkmak olacaktır. Bu itibarla burada, islâmî kaynaklardan konuya ışık tutan bir - iki misal vermekle yetineceğiz.

Kur'ân-ı Kerim'in 31. suresinin bazı ayetlerinde, sure adıyla anılan Lukman'ın, oğluna öğretici mahiyette nasihatla bulunduğundan bahsedilir.⁷ Bu nasihatlardaki zarif üslup, va'zlarda takip edilecek metodu göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir. Öte yandan Hz. Musa'nın, Allah yolunda yapılan kahramanlık günlerini anlatarak kavmine va'z ettiği, hadislerde rastlanan malumat arasındadır.⁸ Bu Allah Elçisinin va'zlarının ne derese tesirli olduğu, dinleyenleri arasında vecde gelerek gömleğini yırtanların bulunduğunu gösteren rivayetlerden anlaşılmaktadır.⁹

Cahiliye devri denilen islam öncesi devrede araplar arasındaki edebi, ictimâ'i ve kültürel hayatın tezahürleri arasında va'zdan ziyade kasas denilen kıssa anlatmak işine çokça rastlanır. O kadar

6 *Kussâs*, 65, 67.

7 13, 16, 17, 18 ve 19. ayetler.

8 *Buhârî*, tefsîr: 5/232; *Müslim*, feda'il 46: 7/105; *İbn Mâce*, ikame 86; *Müsned*, 5/120.

9 *Sıfatü's-Safve*, 3/265.

ki her arap kabilesinin şairi kâsıdır. Hatibi, arrâfı, kahini hepsi de, aynı zamanda, birer kâsıdır.¹⁰ Kıssalarının konusunu ise genellikle e y y â m u ' l - a r a b tabir edilen kabileler arasında cereyan etmiş, daha çok savaşlar, bu savaşlarda gösterilen kahramanlıklar, yiğitlik ve cesareten ibaret olaylar teşkil eder.¹¹ Bunun yanısıra araplarla civar milletler arasındaki savaşlar, bu savaşlar sonunda yapılan anlaşmalar ile afaki konuşmalar ve hayalî olaylar kasas konuları arasında önemli bir yer tutar. Ayrıca kinde, Ad, Semûd, Amâlika, Ashâb-ı Kehf, arap dinleri ve inanışları, pazarları, kahinleri, cinler ve benzer konular kıssacıların gerçek hayata uyup uymadıklarını düşünmeksizin çeşitli edebî üsluplarla anlata geldikleri kıssa ve efsane konularından sadece birkaçıdır. Bu kıssalardan yahudilerden öğrenmiş oldukları 'Avc ('Uc) ibn'Unuk kıssası gibi aralarında geniş çapta yayılma imkanı bulunanlar da vardır.¹²

Özet olarak tekrar etmek gerekirse cahiliye devrinde kasasın hitabetin yanında arap kültür ve sosyal hayatında küçümsenemeyecek bir yeri olmuştur. Ne var ki çoğu kabile sınırını aşmış, bütün yarımada civarına taşmış olan kıssalar, islamiyetin gelişi sonucu yerini islâmî rivayetlere bırakmıştır. Bununla birlikte asırlarca toplum fertleri arasında anlatıla anlatıla adeta kökleşmiş ve toplum kültürünün bir parçası haline gelmiş bazı kıssaların islami devirde hafızalardan tamamen silindiğini söylemek oldukça zor hatta imkansızdır.

Miladî yedinci asrın başlarında Hz. Peygamber'in Mekke'de peygamberliğini ilan etmesi, daha sonra Medine'ye hicreti ile arapların yeni bir dünya görüşü, yeni bir ictimai nizamla karşılaştıkları muhakkaktır. Bu yeni nizam içinde eğitim öğretimin şüphesiz, önemli bir yeri vardı. Bir taraftan ilâhî emir ve yasaklar, diğer taraftan bu emir ve yasakların uygulanması ve öğrenilmesi Hz. Peygamber'e çevresini oluşturan

10 es-Samerrâ'î, 5.

11 *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 204. Bu olaylara dair geniş bilgi için bk., *el-Arab Kable'l-İslâm*, 208 vd.

12 *el-Esrâru'l-Merfû'a*, 112 (443). Burada bu hikayenin tarih ve tefsiz kitaplarına geçmesine hayret etmek gerektiğini belirten Molla Aliyyu'l-kaarî, "haddisü an benî isrâ'il." hadisini açıklarken başka yerde "tahaddüs" Avc b. Unuk... gibi hikayeler anlatmak ve Kur'an-ı Kerim'de mevcut kıssaları tafsîl etmek olduğunu söylüyor. (*Mirkât*, ilm: 1/128) Elmalılı Ahmed Hamdi Merhum ise bu kıssanın türkçede "Ucu Boluk" masah diye bilindiğini kaydediyor. Bk. *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/1644. Gazi Ün. Eğitim Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Başkanı aziz dostum dr. Abdülkerim Abdilkadiroğlu aracılığı ile Ankara'da bulunan halk edebiyatı alanında tamnmış imza sahibi birkaç ilim adamına sorduğumuz halde maalesef bu kıssanın türk halk edebiyatındaki yerini tesbite muvaffak olamadık.

mü'minleri eğitmek ve yeni nizamın esaslarını öğretmek vazifesini yüklüyordu. Kısacası Allah Resülü kendisine inananlara telkin ve tavsiyelerde bulunmaktan, onlara va'z edip öğütler vermekten geri kalamazdı. Müminlere Va'z ve nasihatta bulunmak Hz. Peygamber için bir bakıma dinî bir vecibe mesabesindeydi; zira önce Allah, mü'minlere çeşitli hükümler bildirmek, onlara gidecekleri yolları göstermek, emir ve yasaklarını açıklamak suretiyle bir anlamda öğütler vermekteydi. Kur'ân-ı Kerim'in şu mealdeki ayetlerinde buna işaret edilmektedir:

"Allah bununla size, gerçek, ne güzel öğütler veriyor."¹³

"(Allah) size, iyice dinlemeniz, anlayıp tutmanız için bu şekilde öğüt vermektedir."¹⁴

Kur'ân-ı Kerim'in bizzat kendisi de insanlar için bir va'z ve nasihat; bir öğüttür. Şu ayette ise buna işaret buyurulmaktadır:

"Bu (Kur'ân) insanlar için bir beyan, (kötülüklerden) sakınanlar için de bir hidayet, bir öğüttür."¹⁵

Hız. Peygamber'in, çevresindekilere, özellikle mü'minlere va'z ve nasihatta bulunması, onlara öğütler vermesi de ilahî emirler arasındadır. Bu, peygamberliğine ait tebliğ ve öğretim vazifesinin tabii bir sonucudur. Konuya yer veren ayetlerden birkaçının meali şöyledir:

"Onlara öğütler ver. Kendilerine dair tesirli sözler söyle."¹⁶

"Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütlerle davet et."¹⁷

"Sen (Kur'ân ile) va'z ve nasihat et; çünkü öğüt mü'minlere fayda verir."¹⁸

Hal böyle olunca mü'minlerin va'z ve nasihattan uzak kalmaları düşünülemezdi. Kaldı ki Hz. Peygamber, az önce de işaret ettiğimiz gibi, bizzat peygamberliği icabı tebliğ vazifesinin yanı sıra tebliğ ettiklerini uygulama ve öğrenilmelerini sağlama gibi bir vazife ile vazifeli bulunmaktaydı. Bu durum ise va'z ve nasihatı eğitim-öğretim bahsinde, zamanın şifahi öğrenim geleneği icabı olarak lüzumlu, hatta zaruri kilmaktaydı.

13 4. en-Nisâ, 57.

14 16. en-Nahl, 90.

15 3. Al-i İmrân, 138.

16 4. en-Nisâ, 63

17 16. en-Nahl, 125.

18 51. ez-Zâriyât, 55.

Kaynaklarımızın belirttiklerine göre Hz. Peygamber, mü'minlere va'z ve nasihattan bir an olsun geri kalmamıştır. Onlara her fırsatta, çeşitli vesilelerle va'z etmiş, öğütler vermiştir. Allah Resülünün va'zlarında eğitim-öğretimi ön plana aldığı dikkati çekecek kadar açıktır. Bu arada vazları arasında ibretli yahut temsili mahiyette kıssalar anlatıldığı da olmuştur. Onun va'z ve nasihatta bulunmasına ve va'zlarında ibretli kıssalar anlatmasına tesir eden amillerin başında hiç şüphesiz, Kur'ân-ı Kerim gelir. İlahi hitabın, son peygambere, va'z ve nasihat ta bulunmasına, kendisine inananlara ibret alacakları şeylerden bahsetmesine işaret eden ayetlerden birkaçının mealini verelim:

“Sen onlara öğüt ver. Esasen sen sadece bir öğüt vericisin. Onlara karşı zor kullanacak biri değilsin.”¹⁹

“Gelecek azabdan korkanlara Kur'anla öğütler ver.”²⁰

“Sen onlara (bu şekilde) kıssa (lar) anlat. Olur ki üzerinde düşünür. (ibret alır) lar.”²¹

Geçmişte yaşamış insanların, özellikle peygamberlerin ibret verici yaşayışlarını anlatmakta, başlarından geçenleri, hak ve hakikat mücadelesinde karşılaştıkları güçlükleri hatırlatmakta mü'minler için elbette sayısız faydalar vardır. Şu ayette buna işaret buyrulur:

“Onların (peygamberlerin) kıssalarında akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.”²²

Hz. Peygamber'in, çevresini teşkil eden insanlara, özellikle kendisine inanmış olanlara va'z etmesinde tesiri olduğu şüphe götürmeyen ikinci husus, yukarıda da işaret ettiğimiz peygamberliğin tebliğ ve öğretim gibi iki önemli vazifesinin yerine getirilmesi mecburiyetidir. Kaynaklarımızın belirttiklerine göre o, genellikle namazlardan sonra mü'minlere dönerek onlarla konuşurdu. Halile konuştukları arasında va'z ve nasihata yer vermesi, belki de müslümanlara doğru bilgiler vermek, yahut bir şeyler öğretmek üzere geçmiş milletlerden söz açmış olması gayet tabiidir. Böylece o, her şeyden önce Kur'ân-ı Kerim'in tebliğ ve öğretim metoduna uygun hareket etmiş olmaktadır.

İslam Dininin zuhur ettiği sıralarda arapların kültür hayatı ve bilgi seviyesi oldukça sınırlı idi. Yazılı metinlere sahip olmadıkları için bildiklerini işitme ve görme suretiyle öğrenmekte, öğrendiklerini ise şifahi

19 88. el-Ğâşiye, 21, 22.

20 50. Kaf, 45.

21 7. el-A'râf, 176.

22 12. Yûsuf, 111.

nakil yoluyla nesilden nesile aktatmakta idiler. Bu husus şüphesiz, Hz. Peygamber'in va'zı bir eğitim-öğretim vasıtası olarak kullanımının önemli ve anmaya değer bir amili olmuştur. Öte yandan bizzat kendisi dinin nasihattan ibaret olduğunu söylemiştir.²³ Her ne kadar bu hadisteki nasihatın genel manada, bir kimsenin iyiliğini istemek olduğu söylenmişse de hadisin bunu sağlamak için bilinen anlamıyla va'z ve nasihatta bulunmak ve öğütler vermek manasından hali olmadığı açıktır.

Bir toplumun kökleşmiş adet ve telakkilerini kökünden kazımak son derece zor bir iştir. Özellikle atalarından intikal eden adetlerine son derece bağlı olan araplar arasında asırlarca yer etmiş kasas adetini bütünüyle kaldırmak Hz. Peygamber için hiç de kolay olmamıştır. İlave etmek gerekirse, İslam öncesi devrede arap sosyal ve kültür hayatında büyük önemi haiz olan kasas geleneğinin islami toplum kültürü yayılmaya başlayınca tamamen ortadan kalkmış olduğunu söylemek zordur. Buna az önce işaret etmiştik. Nitekim Yusuf suresinin nüzulüne sebep olarak zikredilen bir hadise yukarıda söylediklerimizi teyid ettiği gibi, Hz. Peygamber'in, va'z ve nasihatları arasında kıssalara yer vermesinin sebeplerini de açıklar mahiyettedir. Aynı olay, kanaatimizce bilahare kıssacılığın hortlaması diyebileceğimiz va'z esnasında hayali hikayeler, uydurma kıssalar anlatma hareketinin dibinde yatan mühim bir sebebe de işaretten hali değildir. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın (öl. 55). rivayet ettiğine göre "Hz. Peygamber'e Kur'an-ı Kerim nazil oluyordu. Allah Resulü bir süre nazil olan ayetleri okudu. "Yâ Resûlallah, bize biraz da kıssa anlatsan" dediler. "Biz sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz" anlamına gelen ayet²⁴ nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a) bir süre daha Kur'an okudu. Bu sefer de "Yâ-Resullah, bize konuşma yapsan dediler. Bunun üzerine Yüce Allah "Allah, sözlerinin en güzelini indir-di" manasına gelen ayeti²⁵ inzal etti."²⁶

İşte bu ve benzeri amillerle Allah Resulü, tebliğine paralel olarak, eğitici-öğretici mahiyette va'zlar yapmış, sahabeye öğütler verip nasihatlarla bulunmuş; gerektiğinde geçmiş milletlerin ibretli kıssalarından anlatmıştır. Şimdi bunlara misaller verelim:

23 Hadis için Bk. *Müslim*, iman: 1/53; *Ebû Dâvud*, edeb 67: 5/233 r. 4944; *Tirmisî*, bir 17: 4/324 r. 1926; *Nese'i*, bey'a 31: 7/140; *Dârimî*, rekâ'ik 41: 2/311; *Müsned*, 1/351, 2/297, 4/102, 103.

24 12. Yûsuf, 3.

25 39. ez-Zumer, 23.

26 *Müstedrek*, 2/345.

el-İrbâd b. Sâriye (öl. 75) anlatır: Hz. Peygamber (s.a) bize bir gün sabah namazını kıldırdı. Sonra döndü. Son derece belîğ bir şekilde va'z etti. Öyle ki bu va'zından gözler doluktu, kalpler titredi."²⁷

Câbir b. Abdillâh'tan (öl. 74) rivayet edildiğine göre "Allah Resûlü, özellikle bayram hutbelerinde mü'minlere va'z ve nasihatta bulunurdu. Bir keresinde bayram namazını kıldırınca Bilal'e dayanarak kalktı. Allah'a hamd ve senada bulundu. Müslümanlara va'z etti, öğütler verdi. Onları itaate çağırdı. Sonra Bilal'le birlikte kadınlar (ın bulunduğu taraf) a döndü. Onlara Allahtan korkmayı emretti. Sonra va'z ve nasihatta bulundu, öğütler verdi. Allah'a hamd ve senadan sonra kadınları da itaate çağırdı."²⁸

"Hz. Peygamber (s.a) cuma günleri iki hitabede bulunur; iki hutbe arasında otururdu. Hutbede Kur'ân okur, müslümanlara öğütler veririrdi."²⁹ Cuma va'zını fazla uzatmazdı. Söyledikleri birkaç cümleden ibaret olurdu."³⁰

Abdullah b. Mes'ûd'un (öl. 32) rivayetine göre "Hz. Peygamber (s.a) va'zları esnasında mü'minlere bıkmıklık gelmemesi için belli günleri kollar, konuşmasını zaman zaman yapardı."³¹ Va'zlarında bazen sesini yükseltirdi."³² en-Nu'mân b. Beşir'in (öl. 64) bir hitabesinde "Hz. Peygamber (s.a) den duydum diyerek belirttiğine göre "Allah Resûlü," sizi Cehenneme karşı uyarayım mı?" diye başlayarak va'z etmiş, konuşurken sesini öyle yükseltmiştir ki, çarşı-pazarda işi-gücü ile meşgul olanlar bile duymuşlardır."³³ O, "Suffe Ehline uğrar, onlara da va'z eder; öğütler veririrdi."³⁴ Husumetle huzuruna gelenlere bile öğüt vermekten, nasihatte bulunmaktan geri kalmazdı.³⁵

Allah Resulü, kendisi bizzat bu şekilde mü'minlere va'z ve nasihattan, onlara öğütler vermekten bir an olsun geri kalmadığı gibi, çeşitli yerlere gönderdiği amillere tevsiyelerde bulunurken va'z ve tezkîr

27 *Ebû Dâvud*, sünne 6: 5/13, r. 4607; *Tirmizî*, ilm 16: 5/44; *İbn Mâce*, Muk. 6: 1/15; *Dârimî* Muk. 16: 1/44; *Müsned*, 4/126, 127.

28 *Nese'i*, ideyn: 3/152.

29 *Muslim*, cumu'a 10: 3/9.

30 *Ebû Dâvud*, salât 231: 1/663, r. 1107.

31 *Buhâri* ilm 12: 1/25; da'avât 69: 7/169; *Tirmizî*, edeb 72: 5/142 r. 2857; *Müsned*, 1/377, 378, 425, 440, 443, 462.

32 *Buhâri*, ilm 28, ahkâm 13; *Muslim*, salât 182; *İbn Mâce*, ikame 48; *Müsned*, 4/118, 119; 5/273 de olduğu gibi.

33 *Müsned*, 4/272; *Kussâs*, 188.

34 *Müsned*, 4/8. Krş., *İbn Mâce*, fiten 1; 2/1245 r. 3929.

35 Misali için bk., *Buhâri*, ahkâm 20: 8/112.

konusuna yer vermekten de geri kalmamıştır. Söz gelişi Ubeyd b. Sahr'dan rivayet edildiğine göre Yemen'e gönderdiği amillerin herbirine Kur'ân-ı Kerim'in müzakere yoluyla öğrenilmesini sağlamalarını, bunun yanı sıra da zaman zaman müslümanlara va'z etmelerini emretmiştir.³⁶ İkinci emrine gerekçe olarak va'z ve nasihatın mü'minlerin salih ameller işlemelerine en kuvvetli amil olduğunu göstermiştir.³⁷

Buraya kadar verdiğimiz misallerde görüldüğü gib, Hz. Peygamber mü'minlere devamlı diyebileceğimiz şekilde va'z ve nasihat etmiştir. Kaynaklarımızın verdiği bilgilerde onun va'zlarının konusunu umumiyetle Allah'a itaat, çeşitli dinî konular, toplum hayatı ile ilgili bazı meseleler, emir ve yasaklar teşkil etmiştir. O, va'zlarını daha çok mü'minlerin bir arada olduğu namazlardan sonra yapmış, ayrıca her işinde olduğu gibi va'zlarında da kolaylığı tercih ederek bıkkınlık vermeye bilhassa dikkat etmiştir. Bu arada kadınları da ihmal etmemiş, erkeklerden kendisini dinlemeye fırsat bulamadıklarını bildirerek kendileri için zaman ayırması ricalarına cevap vermiş; ayrı bir gün de onlara va'z etmiştir.³⁸

Kıssa konusuna gelince Hz. Peygamber, va'zları arasında zaman zaman geçmiş ümmetlerin ibretli kıssalarına da yer vermiştir. Bunları anlatırken öyle inanyoruz ki Kur'ân-ı Kerim kıssalarında gözetilen hedefe paralel olarak mü'minlerin ibret almalarını dikkate almış olmalıdır. Hz. Peygamber'in anlattığı kıssalar arasında hadis literatüründe rastlananların belli başlılarından birkaçı şunlardır: Yağmura tutulup bir mağaraya sığınan, mağara ağzını bir kaya parçasının kapatmasıyla içeride mahsur kalan üç kişilik bir grubun Allah rızası için yaptıkları iyilikleri anlatmalarıyla çıkış yollarını kapayan kayanın peyderpey açılarak kurtulmaları kıssası,³⁹ İsrâ'il oğullarından Allah'ın zenginlik vererek imtihan ettiği kel, kör, abraş üç kişinin kıssası,⁴⁰ Hz. Musa ve Hızır Kıssası,⁴¹ sihirbaz ile çocuk ve rahip kıssası,⁴² rahip Cureyc'in henüz beşikte iken konuşturduğu çocuk kıssası.⁴³ Bu kıssalarda işlenen temaların genellikle Allah'a itaat, nimetlerine şükretmek ve çeşitli ahlaki hasletler olduğu dikkati çekmektedir.

36 *el-İsâbe*, 4/413.

37 *Kussâs*, 70.

38 *Buhâri*, ilm 36: 1/34.

39 *Buhâri*, hars 13: 3/69; enbiyâ 53: 4/147; *Müsbed*, 2/116.

40 *Buhâri*, bed'u'l-halk, 4/146; *Müslim*, zühd, 8/213.

41 *Buhâri*, ilm 44: 1/38-9; *Tefsîr*: 5/230-1.

42 *Müslim*, 8/229.

43 *Müslim*, birr 2: 8/3.

Sahabilerin, Hz. Peygamber'den öğrendiklerini aralarında müzakere ederek birbirlerine öğrettikleri bilinen bir gerçektir. Gayet tabiidir ki sahabeden bir kısmı bu müzakereler sırasında Hz. Peygamber'den öğrendiklerini naklederlerken onun va'z ve nasihatları arasında anlattığı kıssaları da tekrar etmek suretiyle öğrenmişlerdir. Böylece hadislerle birlikte kıssa olarak anlatılanlar da sahabe arasında yayılmıştır. Esasen Allah Resülünden öğrenmiş olduklarını yaymak hususunda olağanüstü bir gayret göstermiş olan sahabenin, öğrendikleri şeyler arasında bir ayırım yapmaları, bir kısmını öğrenip bir kısmını bırakmaları düşünülemez. Böylece va'z ve Hz. Peygamberin vazlarında anlattığı kıssalar sahâbe tarafından benimsenmiş ve muhtemel bir zaman ölçüsü ile Medine devrinin sonlarına doğru sahabe arasında va'z edenler olmuştur. Kaynaklarımızın verdiği malumat ve az önce serdettiğimiz düşünce bizi bu sonuca götürmektedir. Ayrıca islâmî tebliğatın öğrenim şartlarını göz önünde bulundurursak bunu son derece tabii bir netice saymakta güçlük çekmeyiz. Ancak burada ister istemez bir soru akla gelmektedir. Acaba sahabeden va'z edenler Hz. Peygamber gibi mi va'z ettiler yoksa va'zlarında kasasa yer vererek kıssacılık işinin başlamasına yol mu açtılar? Bu soruyu akla getiren husus, Hz. Peygamber henüz hayatta iken va'z edenlerden bahseden rivayetlerde daha çok kasas tabirinin geçmiş olmasıdır.

Yukarıda k s s fiilinde bir şeyler anlatmak manasının bulunduğunu işaret edilmişti. Ayrıca İmam Ahmed b. Hanbel'in (öl.241) aşağıda geniş çapta ele alacağımız bir rivayetine göre "Hz. Peygamber zamanında va'zlarda kıssalar anlatılmıyordu." Kıssa anlatmak işi fitneden sonra zuhur etti. Şu hale göre Hz. Peygamber henüz sağken va'z eden sahabiler va'zlarında genellikle öğütler vermek, Cennet-Cehennem ahvalinden söz etmek, dinleyenlere Kur'an okuyup açıklamak ve Hz. Peygamber'den işitmiş oldukları hadisleri rivayet etmek yolunu seçmiş olmalıdırlar. Gerçi az önce söz konusu ettiğimiz gibi, Hz. Peygamber va'zlarında geçmiş milletlerin ibretli kıssalarını bizzat kendisi anmış, böylelikle va'zlarda kıssa anlatmayı normal karşılamıştır. Fakat henüz islami esasları öğrenme merhalesinde olan sahabilerin, umumiyetle bunları iyice öğrenmek yerine tali derecede bile sayılamıyacak şeylere rağbet etmeleri kanaatimizce akla uzak bir ihtimaldir. Kaldı ki sahabeden kiminin va'zına Hz. Peygamber'in de geldiği, konuşanın, va'zını kesmek istemesi üzerine mani olduğu ve sonuna kadar dinlediğini gösteren rivayetler vardır. Şüphesiz bu va'zlarda tasvip etmeyeceği bir husus olsaydı muhakkak ikaz ederdi. Rivayetlerde böyle bir hususa rasthyamamış olmamız bizce Hz. Peygamber'in sağlığında va'zeden

sahabilerin yukarıda işaret ettiğimiz esaslar doğrultusunda va'z ettikleri kanaatini te'yid eder mahiyettedir. Bahse konu rivayetlerden biri şöyledir:

Ebu Umâme el-Bâhili'den (öl. 86) rivayet edildiğine göre şunları söylemiştir: "Hz. Peygamber (bir gün) namazı kıldırdı. Bir de baktık ensardan biri⁴⁴ va'zediyor, öğütler veriyor. Etrafındakiler dinliyorlar. Ensârî, Hz. Peygamber (s.a) in geldiğini görünce anlatmakta olduğu şeyleri kesdi, saygı için ayağa kalktı. Hz. Peygamber ona yerinde kalmasını işaret ett. Sonra kimseyi rahatsız etmeden kalabalığın arka tarafında bir yere oturdu. Ensârî va'zını bitirince Allah Resulü (s.a) in yanına geldi, karşısına oturdu. Oradakiler de Hz. peygamber (s.a) in olduğu tarafa döndüler. Hz. Peygamber Ensârîye "yerinden kalkma, va'zını kesme; zira ben nefsim, sırf rızasını umarak sabah-akşam Allah'a dua edenlerle birlikte sabretmesini emrettim. Sabaha eriştikten güneş doğasına kadar Allah'ı zikreden bir kavimle beraber sabretmeyi dört mü'min köle azad etmekten daha hayırlı bulurum" buyurdu."⁴⁵

Görüldüğü gibi Hz Peygamber'in sağlığında va'z onun şahsında, önemli bir vazife olarak yürütülmüş, sahabilerden bir kısmı Allah Resulü'nün va'zlarına paralel bir doğrultuda eğitici-öğretici mahiyette va'zlar etmişlerdir. Onun ebedi aleme geçmesinden kısa bir sonra ise durum oldukça değişmiştir.

Sahabe ve tâbi'ün zamanı diyebileceğimiz takribi bir ölçü ile hicretin ilk bir buçuk asrında va'z konusu önemini korumakla kalmamış, üstelik yeni boyutlar kazanmıştır. Bu demektir bir taraftan halkın va'za rağbeti artmış, diğer tarafından bu artan rağbet ölçüsünde şekil ve maksatları oldukça değişikliğe uğramıştır.

Bilinen bir gerçektir ki sahabiler, islâmî fetihlerin gelişmesi ile genişleyen hudutlar içine dağılmışlardır. Hepsi olmasa bile, gidenlerin herbiri gittiği yere Hz. Peygamber'den öğrendiklerini de götürmüş ve orada yaymıştır. Yine fetihler sonucu islâm ülkelerine katılan yerlere gidenlerin herbiri Hz. peygamber'den öğrendiklerini yerleştirmek, öğrenilmesini sağlamak üzere gayretler göstermişlerdir. Bu gayretlerin sonucu olarak içlerinde va'zı bir vasıta olarak kullananlar olmuştur. Kaynaklarımızın kaydettiklerine göre İbn Mes'ûd (öl. 32), Mu'âz b. Cebel (öl. 18), Ebû Mûsa'l-Eş'arî (öl. 44), Ebu'd-Derdâ (öl. 32), Ebû Hureyre (öl. 59), Şeddâd b. Evs (öl. 64), Abdullah b. Abbâs (öl. 68),

44 İbn Mes'ûd'un rivayetine göre bu şahıs, Abdullah b. Revâhadr. *Kussâs*, 72.

45 *Müsned*, 5/261, 366. Krş., *Kussâs*, 71; *Tahzîr*, 253.

Temîm ed-Dârî (öl. 40), Huzeyfe b. el-Yemân (öl. 36), Utbe b. Gazevân (öl. 17), Selmânu'l-Farisî (öl. 34), Ebû Zerrî'l-Ğifârî (öl. 31), el-Esvedu' bnu's-Serî' (öl. 42) Abdullah b. Revâha (öl. 13) sahâbenin önde gelen vâizleri idiler.⁴⁶ Bunlar dan İbn Mes'ûd, her perşembe günü va'z ederdi.⁴⁷ İbn Abbâs, cuma günleri hadis rivayetiyle, bu arada va'z ve nasihatla meşgul olurdu. Abdullah b. Revâha pek sık olmamakla birlikte va'z ve nasihattan geri kalmazdı.⁴⁸

Raşid Halifelerin de mü'minlerin emiri sıfatıyla hutbelerinde ve sair konuşmalarında halka va'z ve nasihatten geri kalmadıklarını buna eklersek diyebiliriz ki, Hz. Peygamber'in vefatından sonra va'z bir müddet normal seyrinde devam etmiştir. Bu arada müslümanlar arasında va'z etmek için resmi izin isteyenler olmuştur. Temîm b. Evs ed-Dârî bunlardan biridir. Temîm, kaynaklarımızda Medine mescidinde ilk va'zeden va'zlarında ilk olarak kıssa anlatan kimse olarak geçer.⁴⁹ Hz. Ömer'den (öl. 13) va'z etmek için izin istemiş; halife, "bu iş bana kahrırsa hayvan boğazlamaya benzer" diyerek işin önemine işaret edip izin vermek istememiş de ısrar üzerine vermiştir.⁵⁰ Şurası dikkate şayandır ki Temim, önceleri hristiyan iken hicretin dokuzuncu yılında müslüman olmuştur. Hz. Peygamber'e Cessâse ve Deccâl kıssalarını anlatan kimse olarak tanınır. Rivayette bakılırsa Allah Resulü (s.a) bu kıssaları Temîm'den duyduğu şekilde minberden müslümanlara anlatmıştır ve bu husus onun menkıbelerinden sayılmıştır.⁵¹ Hz. Peygamber'e kıssa anlatmış olması menkıbe sayılan bir sahâbinin aynı şeyi mü'minler için yapmış olması son derece tabii sayılmak icabeder.

Diğer taraftan meşhur alim et-Taberî'nin (öl. 310) kaydettiğine göre fetihlere giden İslam ordusunda görevli kâslar vardı. Söz gelişi hicretin 13. yılında yapılan Yermük savaşında kâslık vazifesini Ebû Süfyân (öl. 33) yapmıştır.⁵² Öte yandan et-Taberî'nin bu haberini teyid eden bir rivayet daha vardır ki o da Konstantiniyye seferine giden orduda bir kâssın bulunduğu.⁵³ Bu rivayetler bize, bahse konu

46 *Kussâs*, 100-108.

47 *Buhârî*, ilm 12: 1/24; *Müslim*, Sıfatı Kıyâme: 8/142; *Müsned*, 1/427, 465.

48 *Kussâs*, 77.

49 *Müsned*, 3/449, 4/24; *Zevâid*, 1/190; *Usud*, 1/256; *Kussâs*, 77.

50 *Kussâs* 87; el-İrakî'den naklen *Tahzîr*, 223. Hz. Ömer'in bu sözü, el-Câmi'de "innehu aleyye mislu'r-rîh" şeklindedir. Bunun tashifden çok bir edisyon hatası olduğunu tahmin ediyoruz.

51 *el-İsâbe*, 1/368.

52 *et-Târih*, 3/397.

53 *Müsned*, 5/276, 283; *Kussâs*, 139.

kişilerin, resmi vazifeliler olarak askeri savaşa teşvik edip cesaretlerini artırmak için yerine göre hitabelerde bulduklarını, yerine göre de hazarda, yahut seferde istirahat anlarında va'z ettiklerini düşündürmektedir. Yermuk savaşından önce aynı işi karşı tarafta bulunan papazlar, rahipler ve kendilerini kilise hizmetine adanmış olanlar da yapmış, onlar da rum askerlerini savaşa teşvik ederek, şayet müslümanlara karşı koymazlarsa hristiyanlığın sonunun geleceğini söylemişlerdir. Bir ay gibi uzun bir zaman istihkamlarından dışarı çıkmayan rum askerlerinin belki de bu konuşmalar üzerine savaşa başlamış olmaları konumuz itibarıyla bir hayli dikkat çekicidir.⁵⁴

Hz. Ömer'in va'zetmesi için Temîm'e izin vermesi olayı ile fetihlere çıkan ordu birliklerinde resmi vaizler diyebileceğimiz kâsların bulunduğunu gösteren rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra bir resmi vaizlik vazifesi ihdas edilmiştir. Ancak ne yazık ki elimizde bu vazifenin ne zaman ihdas edildiğini gösteren herhangi bir delil yoktur. Bununla birlikte vaizlik mansıbının sadece orduya münhasır kaldığını söylemek de mümkün değildir; zira hadis kaynaklarında, rical ve tarih kitaplarında yukarıdaki kanaati doğrular mahiyette "Mekke vaizi, Medîne kâssı, fulan mescitte ilk va'zeden.." gibi ifadelere rastlanmaktadır. Misal vermek gerekirse, Ubeyd b. Umeyr (öl. 68) Mekke vaizi olarak tanınmıştır.⁵⁵ İbn Esî's-Sâ'ib (öl. 68) ve Cundub (öl. 110) Medine vaizleri arasında ismi geçenlerdendir.⁵⁶ Gerdûs b. Amr Kûfe'de umumi vaiz idi.⁵⁷ el-Esved b. Serî' (öl. 42) kaynaklarımızda Basra Mescidinde ilk vazedenden kişi olarak yer etmiştir.⁵⁸ Mücâhid'in (öl. 100) "Dört kişiyle iftihar ederdik: fakihimiz Abdullah b. Abbâs, vâ'izimiz Ubeyd b. Umeyr, müezziniimiz Ebû Mahzûre ve Kur'ân okuyucumuz Abdullah ibni's-Sâ'ible" dediğine bakılırsa⁵⁹ Ubeyd, mesleğinde bir hayli meşhurdur. Meşhur tabü'î Atâ b. Ebî Rabah'a (öl. 115) va'zlarda ilkönce kimin kıssa anlattığı sorulmuş, Atâ, "Ubeyddir" cevabını vermiştir.⁶⁰ Bir keresinde Ubeydle birlikte Hz. Âişe'nin (öl. 57) yanına gitmişler. "Yanıdaki kim?" diye sorulunca Atâ, "Ubeyd b. Umeyr" cevabını vermiş, "Şu Mekkelilerin vaizi

54 *et-Târih*, 3/395.

55 *Müsned*, 2/82; *et-Târihu'l-Kebîr*, 5/455; *Tehzibu't-Tehzîb*, 7/71.

56 *Târihu'l-Medîne*, 1/13.

57 *Tehzibu't-Tehzîb*, 8/432.

58 *Dârimî*, rekâ'ik, 2/319; *Müsned*, 3/474; *et-Târihu'l-Kebîr*, 1/445; *Tehzibu't-Tehzîb*, 1/338.

59 *İbn Sa'd*, 5/445.

60 Aynı eser, 5/463.

mi?" denilince de tasdik etmesi üzerine Mü'minlerin Annesi Ubeyd'e "va'z ve nasihatı hafif tut; zira olur ki öğüt bazılarına çok ağır gelebilir" tavsiyesinde bulunmuştur.⁶¹ Yine Hz. Â'îşe Medine vaizi İbn Ebi's-Sâ'ib'e haber göndererek üç hususa riayet etmedikçe kendisini rahat bırakmayacaklarını söylemiş, bu üç hususun neler olduğu sorulunca, Hz. Peygamber (s.a) ve ashabı seci'den kaçınan kimseler olduklarından dua ederken seci' yapmamasını, haftada bir kere cuma günü halka va'zetmesini, çok görmezse haftada iki, hatta üç defaya çıkarabileceğini, ancak dinleyenleri bıktırmamasını bir de konuşmakta olan bir topluluk yanına vardığında konuşmalarını kesmemesini emretmiştir.⁶² Bu emir üzerinde olmalı, İbn Ebi's-Sâ'in, her cuma, müslümanlara va'zetmiştir.⁶³

Medine, ilk İslam devlet teşkilatının kurulduğu yerdir. Bu vasfiyle büyük önemi haizdir. Burada resmi vaizlerin bulunuşu, va'zın devlet teşkilatı içinde yer almaya başladığını gösterir mahiyettedir. Öte yandan vazifeli vaizlerin yanısıra gönüllü denilebilecek vaizlerin bulunduğunu gösteren rivayetler de vardır. Nitekim Medine tarihine dair en eski müstakil kaynak sayılan "Târihu'l-Medîne" müellifi İbn Şebbeh'in (öl. 262) kaydettiğine göre Hz. Aişe Ebu Umer'e haberci göndererek kapısında bir vaizin oturup va'zettiğini, bu durumun kendisini üzdüğünü bildirerek onu, sesinin duyulmayacağı bir yere uzaklaştırmasını istemiştir. Ebu Umer adama haber gönderip bu işe nihayet vermesini istediği halde dinlememesi üzerine kendisi giderek elindeki deynek kafasında kırılışya kadar döğmüştür.⁶⁴

Hicretin ilk asrının sonlarına doğru hilafet makamına geçen ve beşinci raşid halife sayılan Ömer b. Abdilaziz (öl. 101) Hicaz valisine bir emirname yazarak, vaizine, her üç günde bir va'zetmesi emrini vermesini istemiştir.⁶⁵

Misallerde görüldüğü üzere. gerek islamiyetin gelişme ve yayılma devresinde, gerekse Hz. Peygamber'in vefatından sonraki fetihler döneminde önemini her zaman için korumuş bulunan iki merkez olan Mekke ve Medine ile fetihler sonucu islam ülkelerine katılan yerlerde resmen görevlendirilmiş vaizler vardır. Bir başka ifadeyle buralarda teşkilatlanmaya gidilirken va'z da ihmal edilmemiş; birazdan görece-

61 Aynı eser, aynı yer.

62 *Müsned*, 6/217; *Mevârid*, 58; *Târihu'l-Medîne*, 1/13.

63 *Müsned*, 6/217.

64 *Târihu'l-Medîne*, 1/15

65 *Kussâs*, 86.

ğimiz gibi fethedilen yahut kurulan yerleşme merkezlerinde kısa bir zaman için isimleri kabarik listeler teşkil eden vaizler bulunmuştur.

Va'zın Hz. Peygamber (s.a) in ebediyet alemine göçmesinden az bir zaman sonra resmi vazifeler arasında yer ettiğini böylece belirtmeye çalıştıktan sonra şimdi, yukarıda bir fıkrasını verdiğimiz vivayet üzerinde durmak istiyoruz. İbn Ömer'den (ö. 73) nakledilen bu rivayete göre, "ne Hz. Peygamber (s.a), ne Ebubekir (ne de Ömer) zamanında va'zlarda kıssa anlatılmıyordu."⁶⁶ "Va'zlarda kıssa anlatmak, fitneden sonra başladı."⁶⁷

Bilindiği gibi fitne, üçüncü halife Hz. Osman'ın şehit edilmesi (35 h.) ve onu takibeden Cemel ve Sıffin harpleri, İbnu'z-Zubeyr'in halifelliğini ilan etmesi, Velid b. Yezid'in öldürülmesi gibi birbirini takibeden olaylardır. Yine bilindiği gibi bu olaylar, ilkinden itibaren siyasi ve itikadi mezheplerin zuhuruna sebep teşkil etmiştir. Hadis uydurma faaliyetlerinin bu olaylar üzerine başladığıda bilinmektedir.

İbnu'l-Cevzi'ye göre va'zlarda talimi konuşmalar yapmak yerine kıssalar ve asılsız hikayeler anlatmak ilk fitne olan Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra başlamıştır.⁶⁸ Diğer taraftan kıssacılığın fitne zuhur ettiği zaman Mu'aviye b. Ebî Süfyân (öl. 60) tarafından ihdas olunan bir bid'at olduğu rivayet edilmiştir.⁶⁹ Tabiiilerin büyüklerinden Muhammed b. Sîrîn'e (öl. 101) göre ise ilk kıssacılar haricilerdir.⁷⁰

Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre, va'zlarda kıssa anlatmanın revaç bulması ve yayılmaya başlaması Hz. Osman'ın şehit edilmesi hadisesinden sonradır. Bu elim hadise üzerine islam toplumunun parçalandığı, birliğinin bozulduğu, sonunda siyasi mezheplerin zuhur ettiği dikkate alınrsa siyasi, öteki adıyla ideolojik va'zın da aynı hadise üzerine başlamış olduğu neticesine varılabilir. Bu netice, kıssacılığın Mu'aviye b. Ebi Süfyân tarafından ihdas edildiği rivayetine aykırı görülemez; zira bilindiği gibi Hz. Osman'ın şehit edilmesi hadisesini takibeden olaylar üzerine şiddetlenen ihtilaflar daha çok, siyasi ihtilaflardır. Böyle olunca ihtilafların ortaya çıkardığı siyasi gruplardan herbirinin va'zı fikirlerini yayma ve taraftar toplama vasıtası haline

66 *İb' Mâce*, edeb 40: 2/1235; *Müsned*, 3/449; el-İrâkî'den naklen, *Tahzîr*, 222. Parantez içindeki kısım *Müsnedde* yoktur. Dr. es-Sabbâğ bu kısmın et-Taberânî'nin ziyadesi olduğunu kaydederek el-İrâkî'yi kaynak göstermektedir. Krş., *Tahzîr*, gös. yer, not, 9.

67 *Târihu'l-Medîne*, 1/9; *Kussâs*, 78; *Tahzîr*, 245.

68 *Kussâs*, 77.

69 *Târihu'l-Medîne*, 1/11; *Tahzîr*, 235.

70 *Kussâs*, 78.

getirmelerini son derece tabii bir netice saymak gerekir. Mu'aviye'ye gelince o bu işi görevli vaizlere yaptırmıştır. Kanaatimizce işin asıl bid'at sayılması gereken yönü kıssacılıktan çok bu yönüdür. Yoksa fitnenin başlamasına hatta emevi iktidarına kadar vaizler va'zediyorlar, arada bir kıssalar anlatıyorlardı. Anlattıkları kıssalar büyük bir ihtimalle ideolojik doğrultuda olmayan kıssalardı. Sahabenin önce gelenlerinden çoğunun hayatta olduğu bir dönemde başka türlüünün anlatılmasına esasen imkan yoktur.

Siyasi va'zın Mu'aviye tarafından başlatıldığı kabul edildiği takdirde geriye haricilerin ilk kıssacılar olduklarına dair rivayet kalır. İlk bakışta diğerine zıt görünen bu rivayet aslında yukarıdaki kanaati doğruladığı gibi onunla aynı doğrultudadır. Şöyle ki, Hz. Mu'aviye'nin hilafeti saltanata dönüştürme gayretleri, maksadına ulaşabilmek için neler yapmış olduğu malumdur. Bu uğurda her fırsattan istifade eden Mu'aviye'nin, aşağıda göreceğimiz gibi, resmi vaizlere iktidarını met-hettirmek, muhaliflerini halk nazarında kötölemek yollu propagandalar yaptırırken muhalifleriyle ihtilafta olan haricileri, amiyane tabiriyle kullanmış olması, en azından harici vaizlerin ideolojik va'zlarına mani olmamayı kendi siyasetine uygun görmüş olması bizce akla en yakın ihtimaldir. Kaldı ki hariciler, bilindiği gibi, Hz. Ali'ye muhalif oldukları için islam cemaatinden kopmuş bir gruptur. Her ne kadar şiddet taraftarı iseler de umumiyetle ibadet ve taate düşkünlüdürler. Yalanı büyük günah sayarlar. Gerçi böyle olmaları kıssacılıkta başı çekmiş olmamaları için yeterli sebep değildir. Ancak Mu'aviye'nin, tekrar edelim, emevi saltanatının yerleşmesini sağlamak uğruna her fırsattan faydalanırken, kendisine muhalif olanlara karşı duranları en azından müsamaha ile karşılamış olabileceğini hesaba katmadan siyasi va'zların mes'uliyetini tek başına haricilere yüklemek pek isabetli olmayacaktır. Buna göre diyebiliriz ki İbn Sirin'in haricileri ilzam eden sözleri ya sadece kıssacılığa hamledilebilir, ya da fevrî olarak söylenmiş bir söz olarak kalır. Üçüncü bir ihtimale göre ise şianın uydurmasıdır. Ne var ki bu ihtimallerden herhangi birinin kesinlik kazanması başka delillere ihtiyaç gösterir.

İdeolojik va'zı ilk olarak başlatan Mu'aviye halk efkarını kendi lehine çevirmeye çalışırken vaizlerin, en iyimser bir ihtimalle kendi aleyhine konuşmalarını önlemek için bazı tedbirler almıştır. Va'zı izne bağlamak istemesi bunlardandır. Hac vesilesiyle Mekke'de bulunduğu sırada cereyan ettiği nakledilen bir hadise onun vaizlere sadece kendi propagandasını yaptıkları takdirde izin vermek istediğinin açık delilini

teşkil etmektedir. Abdullah b. Luhayyi'l-Himyerî, bahse konu hadiseyi şöyle anlatmıştır:

“Mu’aviye ile birlikte haccettik. Mekke’ye geldiğimizde bir vaizin Mekke halkına va’z etmekte olduğu (Mu’aviye’ye) haber verildi. Mu’aviye vaize haber gönderdi. Adam geldi. Aralarında söyle bir konuşma geçti:

— Bu va’z işiyle mi emrolundun?

— Hayır.

— Öyleyse neden izinsiz va’z ediyorsun?

— Allah’ın öğrettiği ilmi yayıyoruz.

— Daha önce haber alsaydım halkı seni dinlemekten men ederdim.”⁷¹

Bir diğer rivayete göre Ka’bu’l-Ahbâr, Mu’aviye zamanında va’z etmekte idi. Avf b. Mâlik’in “Bu işi emirin emriyle mi yapıyor?” diyerek itiraz ettiğini duyunca bir sene kadar va’zlarını kesdi. Bu bir senenin sonunda Mu’aviye, Ka’b’a haber göndererek va’z etmesini istedi. O da etti.⁷²

Şurası muhakkaktır ki Mu’aviye vaizlerin halk üzerindeki tesirlerini çok iyi biliyordu. Bunu dikkate alarak Şam, Mısır gibi yerlerde bulunan vaizlere, ikindi ve yatsı namazlarından sonra kendisine dua etmelerini emretti.⁷³ Hicretin 38. yılında Mısır vaizliği mansıbını elinde bulunduran Süleym b. Itr et-Tuceybî, minbere doğru ellerini kaldırmak suretiyle Mu’aviyeye dua edip muhaliflerine lanetler okuyarak resmi vazifesini büyük bir liyakatla yapmıştır!⁷⁴

Daha sonraki emevi halifeleri de aynı yolu takip etmişler, onlar da resmi vaizlere iktidarın propagandasını yaptırmaktan geri kalmamışlardır. Bu iş birinci asrın üçüncü çeyreği dolduğunda hüküm makamından daha önemli kabul edilmiş olmalı ki h. 76 yılında Mısır’da kadılık ve va’izlik mansıpları tek kişinin şahsında birleştirilmiştir.⁷⁵

Diğer taraftan resmi vaizlerin yanısıra halktan nüfuzlu kimselerin mescitlerde alenen halifeye dua, muhaliflerine beddua ettikleri olmuştur. Bu konudaki bir rivayete göre, Abdülmelik b. Mervân (öl. 86) Gadif b. Hârisi’s-Sumâlî’ye haber göndererek, cuma günleri elleri min-

71 *Müstedrek*, 1/128; *Tahzîr*, 226; Krş., *Ensâbu’l-Eşrâf*, 4/34.5.

72 *Müsned*, 4/233; 6/28.

73 *el-Hitat*, 4/17.

74 *Tahzîr*, 229.

75 *Kudât*, 214.

bere doğru kaldırıp halifeye dua etmek, sabah ve ikindi namazlarından sonra va'z etmek üzerinde halkı birleştirdiklerini haber vermiştir.⁷⁶ Halifenin bu haberinin "bundan böyle sizler de aynı şeyi yapın" demek olduğunu izaha ihtiyaç yoktur.

Görülüyor ki va'z, siyasi ihtilaflar sonucu ideolojik doğrultuda kullanılmaya başlanmıştır. Öyle ki ihtilafların ortaya çıkardığı her grubun vaizi kendi fikir ve siyaseti doğrultusunda va'zetmiş, bir tarafta iktidar va'zı kendi inhisarına almaya çalışırken diğer tarafta muhalif grupların herbiri işi kendi görüş ve siyasetlerine uygun bir şekilde yürütmüştür. İdeolojik maksatla va'zedenler, mensubu buldukları grubun görüşlerini açıklarken va'zlarında uydurma kıssalara, asılsız hikayelere ve mevzu hadislerle yer vermişlerdir. Sonunda birinci asır biterken kimi va'izler, Kur'an-ı Kerim'den ayetler açıklamak suretiyle va'zeder, bunları açıklayan sahih hadisleri rivayette bulunurlarken kimi de bu işi sırf siyasi maksatla yahut mezhep propagandası gayretiyle, ideolojik doğrultuda yapmıştır. Artık va'z, el-Leys b. Sa'd'ın (öl. 175) dediği gibi iki kısma ayrılmış; bunlardan birine umumi va'z (kasas âmme), diğerine ise hususi va'z (kasas hâssa) denilmiştir.⁷⁷ İdeolojik va'z ikincisidir ve tamamen belli bir grubun, görüşlerini yaymak maksadıyla kıssalar, hikayeler, hatta uydurma hadisler anlatmak suretiyle va'zetmesidir. İslam tarihinde bu tür va'zı ilk başlatan, yukarıda görüldüğü gibi, Mu'aviye b. Ebi Süfyandır.

İslam dininin öldürdüğü arap ırkçılığı cereyanını canlandıran, saltanat uğruna müslümanların ihtilafa düşmelerine ve birbirlerine kılıç çeken insanlar haline gelmelerinde kusuru, ihmali, hatta çekinmeden söyleyebileceğimiz kasıtlı icraatının sebep olduğu şüphe götürmeyen emevi iktidarının halk arasında tutunabilmek için şairler, hatipler, bilhassa vaizlerden geniş ölçüde istifade ettiği muhakkaktır. Başta şia olmak üzere emevilere muhalif olanlarla Hz. Ali'ye muhalif olan hariciler de çok geçmeden aynı usule başvurmuş, onlar da şair ve vaizlerden faydalanmakta geçikmemişlerdir. Tabii olarak Hz. Osman taraftarları, Mu'aviye safında fiilen harplere iştirak etmeyen tarafsızlar da aynı yolla görüşlerini yaymaya çalışmışlardır.

Diğer taraftan hicretin birinci asrının sonlarına doğru bir zühd hareketi iyiden iyiye açığa çıkmaya başlamıştır. Özellikle Irak ve havâlisinde geniş bir taraftar kitlesi bulan bu hareket ve zamanın tabii bir

⁷⁶ Müsned, 4/205.; Tahzîr, 252.

⁷⁷ es-Samerrâ'i, 18.

eğitim-öğretim, aynı zamanda taraftar toplama ve görüş yayma vasıtası olan va'zı geniş çapta kullanmıştır. Bu harekete bağlı abid ve zahid vaizler va'zlarında daha çok günah korkusu, Cehennem azabı, dünyayı hiçe saymak gibi temaları işlenmişlerdir. Konuşmalarını cazip gale getirmek için, işledikleri fikre uygun kıssalar anlatmak, zahid vaizlerin ihmal etmedikleri hususlardandır. Zühd hareketinin en tanınmış vaizleri, el-Hasenu'l-Basrî (öl. 110), İbrahim et-Teymî (öl. 90), Sâlih el-Murrî (öl. 176), Mutarrif b. Abdillâh, Sâbit el-Bunânî, Ebu İmrân el-Cuvenî Yezîd er-Rakâşî, Mâlik b. Dînâr gibileridir. Yukarıda da söylendiği gibi va'zlarında, esas itibarıyla günah korkusu altında ezilerek devamlı ye's ve hüzn içinde olarak ağlamayı telkin eden zahid vaizler zamanla bekâî denilen bir grubun oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Söz gelişi en tesirli va'zları yapmakla meşhur olan Yezîd er-Rakâşî, va'zlarında ağlamayı esas almış, kendisi ağlamış, dinleyenleri ağlatmıştır.⁷⁸ Avn b. Abdillâh, va'zderken öyle ağlardı ki, sakalı göz-yaşından sırsıklam olurdu.⁷⁹

İkinci hicri asırda devam eden ve tabii olarak gelişen bu hareket, daha sonraları vücut bulan tasavvufun temelinde yatan esaslardan sayılabilir. Zahid vaizler ise va'zlarını belli bir esas üzerine bina ettikleri için teferruata fazla önem vermez görünmektedirler. Bu yüzden denilebilir ki görüşlerini aksettirecek kıssalar anlatmayı meşru saymışlar, hatta teşvik bile etmişlerdir. el-Hasenu'l-Basrî'nin "va'zlarda kıssa anlatmak bid'attır. Ancak ne güzel bir bid'attır! zira nice kabul olunan dualara, yerine getirilen isteklere, faydalanılan ilimlere kıssalarla ulaşılır" dediği meşhurdur.⁸⁰ Bu şekildeki va'zlarıyla bir hayli taraftar bulan zühd hareketi zamanla hilafet sarayına kadar nüfuz etmiştir.

Yukarıda takribi bir ölçüyle bir buçuk asırlık bir zaman olarak zikrettiğimiz sahabe ve tâbi'ûn devrini takibeden zaman içinde, bir başka ifadeyle ikinci hicri asır sonlarına kadar islam ülkelerinde aşağıda isim listesini verebileceğimiz vaizler şöhret kazanmışlardır. Bu vaizlerin hepsinin belli bir fırkaya mensup oldukları söylenemezse de çoğunun abid ve zahitlerden olduğuna işaret etmek gerekir.

Mekke'de: Ubed b. Umeyr, Mücâhid, Vuheyd b. Verd, Fudayl b. İyâd (öl. 181), Haccâru'l-Mekkî;

Medine'de: Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, el-Eğar, Muhammed ibni'l-Munkedir, Ebû Hâzim el-A'rec, Ebû Âmir el Bunânî;

78 *Hilye*, 4/51.

79 *Hilye*, 4/249; *Sıfatu's-Safve*, 3/56.

80 *Kussâs*, 73.

Yemen'de: Vehb b. Munebbih (öl. 114);

Kûfe'de: Alkame b. Kaysi'n-Neha'i, İbrâhîm et-Teymî, Sa'id b. Cubeyr, Avn b. Abdillâh, Umer b. Zerr, Dâvûd et-Tâ'i;

Basra'da: el-Hasenu'l-Basrî, Mutarrif b. Abdillâh (öl. 210), Abdullah el-Muzenî, Katâde, Sâbit el-Bunânî, Ebu İmrân el-Cuvenî, Muhammed b. Vâsi', Mâlik b. Dînâr (öl. 130), Yezîd er-Rakâşî, Süleymân et-Teymî, Sâlih el-Murri;

Rey'de: Yahyâ b. Mu'âz er-Râzî, Ebu Osmân el-Hirî;

Belh'te: İsrâhîm Edhem; Şakîk el-Belhî, Hatemu'l-Esamm;

Nisâbûr'da: Ebu Hafsi'n-Nisâbûbî;

Şam'da: Kâ'bu'l-Ahbâr, Hâlid b. Ma'dân, Bilâl b. Sa'd;

Mısır'da: Zu'n-Nûn el-Mısırî;

Mağrib'te: Ebu Abillah Muhammed b. İsmail el-Mağribî;

Bağdat'ta: Mansûr b. Ammâr, Seriyu'bnû'l-Muğlis, Yahyâ el Cellâ, el-Cuneyd, Ebu'l-Hasenu'bnû'l-Beşşâr, Hayru'n-Nessâc, Beh-zu'bnû Şâzân.⁸¹

Burada şu hususa işaret etmek gerekir. Vaizlerin herbiri belli bir görüş etrafında vazetmeye başlayınca, bilhassa va'zlarda islami talimatları açıklamak yerine kıssalar, uydurma hikayeler ve hadisler anlatmak bahis konusu olunca halile buna sahabe ve tabi'ünden itirazlar olmuştur. Bu itirazların esasını va'zlarda kasas denilen hikayeler, kıssalar anlatmak, böylece bir bid'at ihdas etmek ve olur olmaz cahil kişilerin alimane eda ile aslı olmayan şeyler anlatmaları teşkil eder. Nitekim Hz. Ali, mescitte va'zetmekte olan birine rastlamış, ona nâsih ve men-sûhu bilip bilmediğini sormuştur. Vaizin bilmediğini söylemesi üzerine bilgisiz va'zın kendisini helak edeceğini, dinleyenleri de helake sürükleyeceğini söylemiştir.⁸² Bir başka rivayette Hz. Ali mescide girmiş, burada va'zetmekte olan birini görünce ne yaptığını sormuş, "tezkîrde bulunuyor, halka öğütler veriyor" cevabını alınca, "Bu adam öğüt vermiyor, ben fûlan oğlu fûlanım. Beni iyi tanıyım diyor" demiştir.⁸³

Yukarıda ismi geçen Mısır vaizi Süleym b. Itr et-Tuceybî'ye sahabi Sile ibni'l-Hârisin itirazı da aynı şekildedir. Sile itirazında

⁸¹ Bu meşhur vaizler hakkında fazla bilgi için *Târih Bağdat, Hilye, Sıfatu's-Safve* ve öteki kaynaklara bakılabilir.

⁸² *Kussâs*, 79; *Tahzîr*, 242.

⁸³ *Tahzîr*, 241.

“Vallahi demiştir; daha peygamber (a.s) devrini geride bırakmış değiliz. Atalarımızla alakamızı da kesmedik. Lakin bakıyoruz sen ve ashabın bizim olduğumuz yerde bu kabil işlere kalkışıyorsunuz.”⁸⁴ Bir başka sahabi Abdullah b. Mes’ud, va’z etmekte olan Amr b. Zurâre’nin yanına vararak “sapık bir bid’at çıkardıklarımı” söyleyip onu azarladıktan sonra “Muhammed Mustafa (s.a) den daha doğru yoldamısın ki insanları ondan uzaklaştırıyorsun?” demek suretiyle kıssacı vaizlerin durumunu çok güzel ifade etmiştir.⁸⁵ Aynı sahabi müslümanların akşam namazını kıldıktan sonra mescitte oturduklarını, aralarından birinin çıkarak “Allah’ı şöyle şöyle tekbîr edin; Allah’ı şöyle şöyle tesbih edin; Allah’a şöyle şöyle hamdedin” diyerek ve’zettiğini duyuyor. Bir gün aralarına karışıyor. Söylenenleri dinledikten sonra öfkeli bir şekilde ayağa kalkarak “Ben diyor’ Abdullah b. Mes’udum. Kendisinden başka ilah olmayan (Allah)a yemin ederim ki karanlık bir bid’at ortaya koymuşsunuz.” Kendisine Allah’a tevbe-istiğfar ettikleri söylenince “orta yollu gidin” tavsiyesinde bulunarak aşırılıklara karşı uyarıyor.⁸⁶ Basra mescidinde ilk va’zeden kimse olarak tanınan şair el-Esved b. Serî, va’zlarında sesini yükseltir (ellerini havaya kaldırarak dua eder) miş. Bir gün mescide sahabeden Mücâlid (öl. 42) gelmiş. Cemaat oturması için yer vermişler. “Sizin mescidinizde bulunmaya gelmedim. Ancak görüyorum ki müslümanlar için hoş olmayan bir iş yapıyorsunuz. Müslümanların kabul etmeyecekleri şeyden kaçın” demiştir.⁸⁷ Sahabi Ebû’d-Derdâ’ya göre mü’minin verdiği bir sadaka Allah’ın yararlı kıldığı bir hususta ihtilafa sebep olan va’zdan Allah’a daha hoş gelir.⁸⁸

Mü’minlerin emiri Hz. Ali’den rivayet edilen şu olay, dinin inceliklerini kavramış olanlara va’z müsaadesi verirken ne olduğu belirsiz cahil kişilerin halk huzuruna çıkıp va’z etmemesi gerektiğini vurgulamaktadır: Rivayete göre döndüncü halife bir gün sırtında abası, elinde asası pazar yerini dolaşmakta, alışverişiyle meşgul olanlara “Tüccarlar! Hakkı alın; hakkı satın ki kurtulasınız. Az kazancı geri çevirmeyin ki çoğunu haram hale getirmeyesiniz” diyerek tavsiyelerde bulunmaktadır. Derken gözü va’z etmekte olan birisine ilişir. “Biz Hz. Peygamber (s.a) devrine yakın kişiler olduğumuz halde bu işi yapmıyoruz, kalkmış sen yapıyorsun öyle mi? “Sana birtakım sorular soracağım. Eğer cevap

84 *et-Târihu’l-Kebîr*, 4/125; *el-İsabe*, 3/447; *Usud*, 2/34; *Kussâs*. 78.

85 *Tahzîr*, 228.

86 *Hilye*, 4/481.

87 *el-İsâbe*, 5/770.

88 *Kussâs*, 72.

verirsen ne ala. Yoksa şu asa ile seni hırpalayacağım” der. Arkasından da “Din ne zaman sabit, ne zaman yok olur?” sorusunu sorar. Adam “Dinin sübutu vera’, zevali ise tama iledir” cevabını verir. Bu cevap üzerine Hz. Ali “güzel” der ve ekler: “Bundan böyle va’z edebilirsin. Senin gibiler va’z edebilirler.”⁸⁹ Hz. Ali’nin Basra’ya girmesi üzerine kıssacıların mescitten çıktığı, el-Hasenu’l-Basri’ye gelinceye kadar kimsenin Basra Mescidinde va’zlarda kıssa anlatmadığı buna eklenirse halifenin vaizlerde olması gereken hususlara ne derece riayet ettiği kolayca anlaşılır. Bu konuda Hz. Ömer’in Mu’aviye el-Kindi’ye söyledikleri de hayli önemlidir. Temim ed-Dâri’ye va’zetmesi için izin veren Hz. Ömer, Mu’aviye’ye izin vermeyişinin sebebini, kibir ve ucuba düşerek bilmediği şeyleri biliyormuşcasına alimane bir eda ile anlatmasının doğru olmadığına bağlar. Hz. Mu’aviye rivayete göre, Hz. Ömer’in huzuruna çıkarak bazı isteklerde bulunmuştur. İsteddiği şeyler arasında va’z etmesi için izin verilmesi de vardır. Halife bu işi istemediğini ima eder bir şekilde “sen bunu istiyormusun?” diye sorar. Arkasından ilave eder: “Va’zlarda halka karşı gurura kapılmaktan korkarım. Sonunda nefsinde onlara karşı kibirlenme duygusuna sürüklenirsin. Tekrar va’z edersen, yine büyüklenirsin. Tekrar va’z edersen, tekrar kendini büyük görürsün. Öyle ki halk karşısında kendini ülker yıldızında sanırsın. Nihayet Allah seni, kendini büyük gördüğün ölçüde, halkın ayakları altına atar.”⁹⁰

Bununla birlikte sahabeden bir kısmının va’zda kıssalar anlatmanın faydasına kail oldukları görülür. Enes b. Mâlik (öl. 93) bunlardandır. Rivayete göre Enes, Ziyâd b. Abdillâh en-Nemîri’ye haber göndererek halka va’zetmesini istemiştir. Ziyad, “halk va’zda kıssalar anlatmayı bid’at sayarken nasıl va’zdebilirim” diyerek özür beyan edince bu tanınmış sahâbi “Böyle bir şey bid’at olsaydı senden istemezdim” demiş, Ziyâd bunun üzerine va’z etmiş, va’zlarında kıssalar anlatmıştır. Hatta va’z meclislerinde Enes de bulunmuş, dualarda ellerini kaldırarak “amin” demiştir.⁹¹

Burada hemen işaret gerekir ki va’zda kıssalar anlatmanın faydalı olduğu görüşünde olan sahabiler muhakkak ki va’zdan ancak talimi mahiyette islami değerleri anlatmaktan ibaret va’zı, kıssalardan ise, belki de, Kur’ân Kerimdeki kıssalara bakarak, ibret alınacak kıssaları anlamış olmalıydılar. Yoksa sonradan ortaya çıkan kussas tafesinin

⁸⁹ *Kussâs*, 80’ *Tahzîr*, 343. Krş., *Hilye*, 4/136.

⁹⁰ *Müsned*, 1/81; *Zevâ’id*, 1/189; *Kussâs*, 93.4.

⁹¹ *Kussâs*, 72.

yaptığı gibi va'zlarda islami değerleri işlemek, Kur'an-ı Kerimi, hadisleri ve fıkhî bilgileri ele almak yerine çeşitli gayelerle asılsız hikayeler ve uydurma hadisler anlatmayı hiçbir sahabinin makul karşılamasına imkan düşünülemez.

Tabiilerden de kıssacılara karşı çıkanlar olmuştur. Söz gelişi Ebu İdrîs Â'iz b. Abdillâh el-Havlânî (öl. 80) va'zlarında kıssa anlatanlardan hoşlanmaz. Ona göre "Mescidin bir tarafında yangın çıktığını görmek fakih olmayan bir kimsenin oturup va'z ettiğini, kıssalar anlattığını görmekten daha hayırlıdır.⁹² Meşhur Muhaddis Hemmâm'ı (öl. 101) babası, İbrahim et-Teymî'nin va'z meclisinden zorla çıkarmıştır.⁹³ Asımu'l-Ahvel'in anlattığına göre Ebu Adbirrahman es-Sulemî talebelerine "Ebu'l-Ahves hariç kussas meclisine gitmeyin" dermiş.⁹⁴

Sahabenin her önüne gelenin va'z etmesi ile va'zlarda bir şeyler anlatmak tek kelimeyle müslümanları irşad edip onlara dini asılları öğretmek yerine belli bir gaye ve maksatla kıssalar anlatmasına itirazlarını, tabiilerden çoğunun bu kabil kişilere cephe almış olmasını haklı gösterecek sebepler çoktur. Bir kere Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir merfu hadiste İsrail Oğullarının (Allah'ın kitabını bırakarak) asılsız hikayelerle uğraştıkları için helak olduklarına işaret edilmiştir.⁹⁵ Bir başka hadise göre va'z edenler üç gruptur: ya emirdir, ya memurdur, ya da hilekardır.⁹⁶ İkincisi, Hz. Peygamber'den öğrendiklerini her ne bahasına olursa olsun yaşatmaya azimli olan sahabilerin, kendilerine göre hatalı saydıkları şeylere müdahale ettikleri meşhurdur. Bu duruma göre vaizlerin islami değerler yerine masallar anlatmalarına itiraz etmelerini tabii karşılamak gerekir.

Sahabe ve tabiilerin, özellikle va'zlarda kıssalar anlatmaya itirazlarının, tabiilerden bir kısmının kussas zümresine karşı oluşlarının bir başka - şüphesiz en önemli- sebebi, mevzu hadislerin zuhuru ve yayılmaya başlamasıdır. Yukarıda da işaret edildiği gibi umumiyetle fitneden sonra başladığı kabul edilen hadis uydurma ve yayma faaliyetleri, gerek ideolojik va'zlar gerekse kıssacılıkla gelişme imkanına kavuşmuştur. Dolayısıyla kıssacılık hadis vaz'ına zemin hazırlayan sebepler arasına girmiştir. Şia, hariciye, Emevi hanedanı, zahid ve abidlerin faa-

92 *Kussâs*, 181; *Tahzîr*, 249, 263; *Hilye*, 5/224.

93 *İbn Sa'd*, 6/286; *Kussâs*, 82.

94 *Hilye*, 4/193; *Kussâs*, 181.

95 el-İrâkî'den naklen, *Tahzîr*, 227. Hadisi için bk., *Zevâ'id*, 1/189.

96 *İbn Mâce*, edeb 40; 2/1235 r. 3753; *Müsned*, 4/233, 6/28.

liyetleri arasında kıssacılığın önemli bir yer tutması bunu gösterir. Bu ve öteki gruplardan herbirinin esas itibariyle görüşlerine uygun ayet ve hadisleri işledikleri, şayet görüşlerine uygun ayet yoksa en yakın bulduklarını te'vil yoluna gittikleri, bu da olmadığı takdirde fikirlerini Hz. Peygamber'e söyledikleri meşhurdur. Va'z işinde durum, zamanla aynı olmuştur. Bu grupların vaizleri kendileri konuşurlarken icabında Hz. Peygamber'i konuşturmaktan çekinmemişlerdir. Kendilerine itiraz edenleri, yaptıkları işin kötülüğünü söyleyenleri öldürmeye kalkıştıkları bile olmuştur. Meşhur alim Şakîk b. Seleme (öl. 82), harici va'zilere karşı çıktığı için ölüm tehlikesi geçirmiştir.⁹⁷

Emevi saltanatı yıkılıp iktidar abbasilere geçince hilafet merkezi olan Irak, siyasi ve mezhep propagandasına yönelik va'zların merkezi haline gelmiştir. Bu arada va'zilerin sayısında alabildiğine artma olmuştur. Özellikle Bağdat ve çevresinde yayılmak isteyen abid ve zahidler, şia, hariciler ve bunlara ilaveten yeni zuhur etmeye başlayan öteki gruplar işi daha da çığırından çıkarmışlardır. Bırakınız mescitleri, yollara varıncaya kadar her yerde va'z meclisleri kurulmaya başlamıştır. Nitekim İbn Avn (öl. 232) Basra mescidinde fıkıh halkası olarak bir Müslim b. Yeşâr'ın ders verdiği halka olduğunu, diğer bütün halkalarda kussasın oturduğunu söylerken buna işaret etmiştir.⁹⁸ Bu meclislerde konuşanlar, kendi görüşlerini savunup karşı görüşte olanlara hücum ederlerken işi, az önce söz konusu ettiğimiz gibi, tefsir Te'vil - vaz' gibi bir açıdan idare etmişlerdir. Kısacası, söyleyeceklerine uygun olanı söylemişler; olmayanı uydurmaktan çekinmemişlerdir. Üçüncü asrın sonlarına gelindiğinde Bağdat ve çevresi adeta talimî va'zın unutulduğu, buna karşılık kussâs taifesinin kol gezdiği bir yer haline elmiştir. İşin vehameti ne noktaya kadar gelmiş olmalı ki halife, 284 tarihinde kussas halkalarına oturmayı yasak etmek zorunda kalmıştır.⁹⁹ Aradan çok geçmeden 297 de Halife el-Mu'tedid Bağdad'ta dellal bağirtarak yolda, mescitte hiçbir kıssacı ve müneccim otur (up konuşma yap) mayacağını ilan etmek mecburiyetini duymuştur.¹⁰⁰ Daha sonraları ise kussasın, sahibine sakimine bakmadan her duyduklarını yalan yanlış anlatmaları, bilhassa her hadis diye işittiklerini va'z meclislerinde sahih hadislermiş gibi ele almaları karşısında ise Halife el-Kâ'im bi-Emrillâh zamanında vezir İbn Mesleme, vaizlere bir emir çıkartarak el-Hatibu'l-Bağdâdî'ye (öl.

97 *Ibn Sa'd*, 6/126.

98 *Kussâs*, 73.

99 *et-Târih*, 10-54.

100 *Hulefâ*, 370; *Tahzîr*, 268.

463) göstermeden hiçbir hadisi va'zlarında malzeme olarak kullanmamalarını emretmiştir.¹⁰¹ Hilafet merkezi ve yakın çevrelerde durum böyle olunca diğer yerlerde nasıl olacağını uzun uzadıya izah etmeye sanırım lüzum yoktur. Diyebiliriz ki aynı durum asırlar boyu aynı minval üzere ve hiçbir iyiye gidiş veya düzelme olmadan devam edip gitmiştir.

Buraya kadar ana hatlarıyla belirtmeye çalıştığımız gibi, mü'minlere dini bilgiler vermek, onları irşad etmek, kısacası eğitim ve öğretimlerini sağlamak bakımından son derece önemli bir fırsat olan va'z, müslümanlar arasında siyasi ihtilafların zuhuru üzerine çığırından çıkmaya başlamıştır. Sonunda ideolojik hale gelişi bir yana islami kültüre darbe indirecek şekilde uydurmacılığa kaymıştır. Bu arada kussâs denilen bir zümre türemiştir. Çeşitli art niyetlerle halk huzuruna çıkan bu taife, umumiyetle islami ilimlerden nasibini alamamışlardan ibaret olunca iş bir kat daha çığırından çıkmıştır. Yalnız güzel konuşma ve bazen önceden hazırlanmış mizansenlerden başka ellerinde sermaye olmayan kimi kıssacılar halkı peşlerinde sürüklemekle kalmamışlar, hem şöhret sahibi olmuşlar, hem de maddi menfaat elde etmişlerdir. Böyleleri gerçek manada alimlerin, iyiniyetli vaizlerin itibarını sarsmışlardır. Halk ise yerine göre bir vaizin tatlı hikayelerini dini hakikatlere tercih eder hale gelmiştir. Değerli alim İbnu'l-Cevzî bu konuda " eskiden vaizler alim ve fakih kimselerdi. İbn Ömer, Ubeyd b. Umeyr'in va'z meclislerinde bulunurdu. Ömer b. Abdilaziz namazdan sonra verilen va'zlar da halkla beraber bulunur, vaiz ellerini kaldırıp dua ederken o da ellerini kaldırırdı. Ne var ki gün geldi bu meslek bozuldu. cahillerin elinde kaldı. Halkın eşrafı va'z meclislerinden soğudu. Onların yerini avam ve kadınlar aldı. Böyle bir mecliste va'zedenlerin derdi, ilim değildi. Bu yüzden kıssalara, cahil halkın hoşuna giden şeylere va'zlarında daha çok yer verdiler. Böylece vaizlik mesleğinde türlü türlü bid'atler ortaya çıktı" derken¹⁰² son derece haklıdır ve asırlar boyu devam eden vazın durumunu ve kussas macerasını veciz bir şekilde özetlemiştir.

Araştırmamızın son bölümü olan kussâsın hadis ilmine, dolayısıyla islamiyete verdikleri zararlara geçmeden önce tanınmış alimlerden birkaçının bu zümre hakkında neler düşündüklerine ve cerh ve ta'dil kitaplarında kıssacı vaizleri cerheden ifadelere misaller verelim:

101 *el-Vâfi*, 7/193.

102 *Telbis*, 31.

Ebu Kılâbe (öl. 104): “İlmi öldürenler, başkası değil, kussastır. Bir kimse bir sene kussas meclislerine devam etse bir şey elde edemez. Lakin bir alime devam etse bir şey elde etmeden kalkmaz.”¹⁰³

Ebu'l-Melîh'e (öl. 108) küssacı Meymûn b. Mihrân er-Raki (öl. 117) hakkındaki fikri sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Kussası dinleyen, onun ortağı demektir. Konuşan ya dinini zayıflatacak şekilde sözlerini süsler, ya nefsinde kibre kapılır, ya da kendi yapmadıklarını başkalarına emreder. Dinleyen rahmet bekler, konuşan ise kin ve düşmanlık!”¹⁰⁴

Muhammed b. Kesîr (öl. 118) “Kussâs halkın Allah'a ve peygamberine karşı en çok yalan söyleyenleridir. Onların meclisine gitmenin üç faydası olabilir: Yalanlarına rıza göstermek, akli hafife almak ve müriyyetin gitmesi!”¹⁰⁵

Eyyûb es-Sahtiyânî (öl. 131): “Müslümanların hadislerini kussastan başkası ifsad etmemiştir.”¹⁰⁶

İbrâhîm el-Harbî, hayatında bir kere bile olsun kiliseye havraya ve kussâs meclislerine gidenlerden olmadığı için Allah'a hamdeder.¹⁰⁷

Ahmed b. Hanbel: “İnsanların en yalancıları kussâs ve dilencilerdir.”¹⁰⁸

İbnu'l-Cevzî: “İlme henüz başlamış olan biri tabi olacağı bir alim arar. Sanır ki kussâsın anlattığı hikayeler, naklettiği hadisler islâm şeriatının ta kendisidir. Böylece hideyet ararken sapıtmış olur.”¹⁰⁹

Bir va'iz va'zında hadis rivayet eder yahut kendisini muhaddis olarak tanıtırsa cerh ve ta'dil imamlarının eserlerinde muhakkak yer alır. Bir başka deyişle böyle bir şahıs hakkında bir hüküm mutlaka bildirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında kussâs taifesinin cerh ve ta'dil kaynaklarında, umumiyetle münkerat rivayetiyle cerh edildikleri görülür. Rivayetleri merdud itibar edilmiştir. Söz gelişi yukarıda ismi geçen Yezîd er-Rakâşî hakkında Ahmed b. Hanbel “hadisleri münkerdir”, demiştir. Yahya b. Ma'in'e göre hadislerinde da'f vardır. Nese'îye göre Yezîd, metrukdur. Şu'be, zina etmeyi, Yezîd'in hadislerini yazmaktan ehven sayar.¹¹⁰ İbn Hibbân (öl. 354) ise Yezîd hakkında “Alla-

103 *Hilye*, 2/287; *Kussâs*, 182; *Tahzîr*, 237.

104 *Kussâs*, 94; *Tahzîr*, 251, 2.

105 *Tahzîr*, 275, 6.

106 *Hilye*, 3/11.

107 *Kussâs*, 184; *Tahzîr*, 257, 8.

108 *Hanâbile*, 1/253; *Kûtu'l-Kulûb*, 1/151; *el-Câmi'*, 2/226.

109 *Telbîs*, 166.

110 *Mizân*, 4/418; *Krş.*, *Cerh*, 9/253.

h'in hayırlı kullarından, halvetlerde geceleri ağlayıp duranlarındandır. Hadis ilminden ve hıfzından gafildir. İbadet ve ibadete vesile olacak işlerle meşgul olur; el-Hasenu'l-Basri'nin sözlerini değiştirir; Enes-Hz. Peygamber (s.a.) isnadiyle rivayet edilmiş hadisler haline getirir. Rivayetleri arasında Enes ve başkalarının hadisi olmayan sözler çoğalınca onunla ihticac batıl sayıldı. Buna göre taaccüb için olmadıkca ondan rivayet helal sayılmaz oldu" der.¹¹¹

Yine meşhur vaizlerden Sâlih el-Murri hakkında da Ahmed, "Kıssacıdır; hadis ehli değildir. Esasen hadisi hiç bilmez" demiştir.¹¹²

Bağdatta çarpıcı va'zlar eden, va'zlarında daha çok asılsız hikayeler anlatmakla tanınan bu yüzden bir hayli dünyahğa konduğu kaydedilen¹¹³ Mansûr b. Ammâr da munkeru'l-hadîs olmakla cerhedildiği gibi belki de va'zlarında söyledikleri yüzünden cehmiyeye mensup olmak ithamına maruz kalmıştır.¹¹⁴

Vehb b. Münebbih kıssacılıkla tanınmış, israili kitaplardan çok nakillerde bulunmakla tenkid edilmiştir.¹¹⁵

Muhammed b. el-Hasen isimli bir vaiz için söylenenler de aynı mahiyettedir: "Daha çok kıssacı idi. Hadiste yalan söylerdi."¹¹⁶

İslam alimlerinin büyük çoğunluğu kussas zümresinin umumiyetle sivrilmek, şöhret ve servet sahibi olmak gibi gayeler peşinde koştuklarında hemen hemen ittifak halindedirler. Maksatlarına ulaşabilmek için bazı usullere başvurdıklarını, va'zlardan önce birtakım mizansenler hazırladıklarını da kaydetmişlerdir. Bunlardan dikkate değer olanlarını İbnu'l-Cevzi'den özetleyelim:

"Kussâs, süslü bir tahta kendilerini sadesinden daha heybetli göstereceği için va'z edecekleri minberi gösterişli renkli kumaşlarla örter, bazen onu bir kabir havasına sokarlar. Va'zederken yapmacık hareketler yapar, huşu ve hudu' içinde görünürler. Yerine göre göstermelik olarak titrer; yerine göre ağlarlar. İçlerinde bazen vecde gelmiş görünmek için elbisesini yırtan, başını yumruklayan, kendini minberden aşağı atanlar vardır. Birtakım bid'atlar ihdas etmişlerdir ki, min-

111 *Meccûhîn*, 3/98.

112 *Mizân*, 2/289.

113 *Târih Bağdât*, 13/72.

114 *Mizân*, 4/187.

115 A.g.e., 4/352.

116 *Târih Bağdât*, 2/305; *Mizân*, 3/520.

bere çıkıp inerken ayaklarıyla vurup ritmik sesler çıkarmak bunlardan-
dır. İçlerinden kimi, zahid görünmek için yüzünü yağ ve safranla sarar-
tır. Kimi kokladığında göz yaşının akması için kimyon taşır. Kimi de
cömertlik gösterisi yapmak üzere hırkasını cemaat üzerine atar. Kimi
vardır, kadımların kendisine meyletmelerini sağlamak maksadıyla
gösterişli elbiseler giyer, nazik ve kibar hareketler yapar. Kimi uzun
ve gür saçlarıyla heybetli görünmeye çalışır. Kadınları meclisine çekmek
için hissi konuşanları, kibar ve nazik görünenleri, anlattıklarını remiz ve
işaretlerle anlatanları da vardır.¹¹⁷

İslam alimleri, bilhassa muhaddisler kussas taifesini niçin sevmemiş,
onlara karşı durmuş, haklarında kitaplar telif etmek lüzumunu hisset-
mişlerdir?¹¹⁸ Bu sorunun cevabı herşeyden önce bu zümrenin kendilerini
halka kabul ettirebilmek için seçtikleri yolda, takibettikleri usullerde
aranmalıdır. Bırakınız diğer önemli sebepleri bu bile onlara karşı duyul-
an nefreti açıklamaya yeterli sebep teşkil eder. Bir kere bu zümre hal-
kın gözüne girmek için kimsenin bilmediği acaip kıkayeler, garip kıs-
salar anlatmayı va'zlarında esas tutmuşlardır. Ayrıca alimane tavırlar
takınmışlar, cahilliklerini güzel sözler, edebi ifadelerle örtmek üzere
söze ağırlık vermişler, yahut esas itibariyle şarlatanlık yolunu seçmiş-
lerdir. İlmiyle öğünenler, uydurmalarını kabul ettirebilmek için yemin
etmekten çekinmeyenler, anlattığının yanlış olduğunu söyleyip uyararı-
ları tehdid edenler, hasılı saymakla bitmeyecek kadar çok, değil islami-
yete insanlığa bile sığmayacak hallere düşenler hep bu zümreden çık-
mıştır. Şu rivayetler söylediklerimizin misalleri olmaya değer mahiyet-
tedir:

Ahmed el-Gazzâlî isimli bir kıssacı Hemezân'da halka va'zetmek-
tedir. Bir ara "İblis'in şu rabatın ortasında bana secde ettiğini gördüm"
der. "Adem'e secde etmeyen İblis, nasıl oluyor da sana secde ediyor?"
diyerek itirazlarda bulunanlar olur. Ancak adam, bir kere söylemiştir;
ısrar eder. Arkasından da "Vallahî, hem de yetmiş kere secde etti" diye
yemin ederek güya sözünü kuvvetlendirir.¹¹⁹ Ne kadar tuhaftır, Hz.
Adem'e secde etmeyen, bu yüzden Allah'ın rahmetinden koğulmuş ve
ebedi Cehennem azabını haketmiş bulunan İblis'in, sulbünden gelen
birine secde ettiğine yemin eden kıssacının düştüğü tenakuzu ne biri
çıkıp tekrar tüzüne vurur, ne de böyle ne söylediğini bilmeyen, ulu or-

117 *Kussâs*, 145-147.

118 en-Nakkâş'ın "*Ahbârü'l-Kussâs*" 1 (Keşf, 1/28); İbnü'l-Cevzî'nin "*Kussâs*" 1, el-İrâkî'nin "*el-Bâ'is ale'l-Halâs min Havâdisi'l-Kussâs*" 1, es-Suyûtî'nin "*Tahzîr*"i gibi.

119 *Kussâs*, 176.

ta yemin eden birinin va'zı dinlenmez diye meclisten çıkıp gider. Yıllar sonra es-Suyûtî'ye (öl. 911) *Tahzîr* kitabını yazdıracak olan da bir kissacıdır. Özetleyerek kendisinden dinleyelim: "Bu günlerde va'zlarında Hz. Peygamber (s.a) e nisbet ederek batıl ve yalan sözler anlatan bir kissacı hakkında fetva verdim. Böyle hadislerin ne Hz. Peygamber (s.a) den gelen asıllarının bulunduğunu ne de muhaddisler nezdinde olduğunu belirttim. Değil rivayetlerinin, özellikle halk, avam ve kadınlar arasında zikredilmelerinin bile helal olmadığını açıkladım. Bu kimsenin va'z meclislerinde rivayet ettiği hadisleri hadis şeyhlerine düzeltirmesi gerektiğini, onların "aşlı vardır" dediklerini rivayet etmesi, "aşlı yoktur" dediklerini zikretmemesi gerektiğini ifade ettim. Kendisine nakletmişler. Kızmış, gazaba gelip "Benim gibiler hadiscilere hadis tashih ettirecekler; benim gibi birinin rivayet ettiği hadise batıl deniyor, öyle mi?" gibi laflar etmiş. Bu sözleri üzerine ayak takımı benimle münakaşa etmeye kalkıştı. Bana dil uzattılar. Hatta, ölümle, taşlamakla tehdit ettiler. Adamın söyledikleri bana ulaştığında tekrar cevap verdim, şunu ekledim: "Ne zaman va'z meclislerinde rivayet ettiği hadisleri bir hadis alimine düzeltirecek, batıl olduğunu söyleyip rivayet edecek?" Benim bu sözlerim üzerine de Hz. peygamber (s.a) den yalan rivayetlerde bulunmaya devam etti. Bunun üzerine kırbaçla dövülmesi gerektiğine fetva verdim."¹²⁰

Hadis alimlerinin ittifakına göre hadise fesat, kussas yoluyla girmiştir. Nitekim onların, herkesin bilmediğini biliyor görünmek, taraftar toplamak, bazı fikirleri yaymak ve benzeri sebeplerle hadis uydurmaları veya mevzu hadisleri, anlatmak istediklerini en iyi şekilde ifade ettikleri için, sahih olup olmadığına, Hz. Peygamber'in böyle bir söz söyleyip söylemeyeceğine bakmadan sahihmiş gibi anlatmalarıyla ki binlerce mevzu hadis müslümanlar arasında yayılmış; Hz. Peygamber'le alakası olmayan birçok söz, hadis sayılmıştır. el-Hâkimu'n-Nisâbûrî (öl. 405), hadis uyduranları zikrederken kussasın bunlar adasındaki yerine şöyle işaret eder: "Hadis uydurma kebiresini bir cemaat üstlendi. Bunlardan bir kısmı alim görünen zındıklardır. Bunlar hadis uydurmuşlar, kalplerde (islami değerlere karşı) şüphe uyandırmak için uydurduklarını sahih hadislermiş gibi yaymışlardır. Bir kısmı da halkı heva ve heveslerine tabi kılmak için hadis uydurmuşlardır ki, kussâs bunlardandır."¹²¹ İbnu'l-Cevzî ise hadis uyduranları yedi gruba ayırır, yedinci grubun şarlatan kussâs taifesi olduğunu söyler ve hadis ilminin gereği olan isnad

120 *Tahzîr*, 71-73.

121 *el-Medhal*, 25.

ezberlemekten kaçan kıssacıları bunlara dahil eder,¹²² el-İrakî ise (öl. 806) kussâsın hadisleri sahih ve sakimini bilmeden naklettiklerini söyledikten sonra “Böyleleri, sahih hadis naklettiklerinde ittifak bile olsa, bilmediklerini nakletmekte olduklarından günaha girmiş olurlar. Rivayetleri gerçeğe uysa bile bilmediklerinde ısrar ettikleri için yine günahkar sayılırlar” diyor.¹²³

Demek oluyor ki kussasın hadis ilmin verdikleri en büyük zarar, hadis uydurmaları veyahut uydurma hadisleri halk arasında yaymalarıdır. Bu onuda İbnu'l-Cevzî şöyle bir olay anlatır; “Günümüzde kıssacı bir vaiz vardı. Bana, kendisinden naklen iki sika fakihin anlatıklarına göre bir aşure günü minbere çıkmış, “Hz. Peygamber (s.a şöyle buyurdu” diyerek “kim aşure günü oruç tutarsa şu şu olur” diyerek bir hayli sevap dağıtmış. Hadisin kaynağı sorulanca hepsini o anda uydurduğunu itiraf etmiş.”¹²⁴ Bu şekilde uydurulan hadisler tabiatıyla alim zannedilen kimsenin ağzından duyulunca Hz. Peygamber'in sözü olarak kabul edilir; çünkü cahil halka göre her kürsüye çıkıp va'z eden, üstelik güzel konuşan vaiz, İslamiyeti de hadisleri de iyi bilen alim biridir!

Hadis uyduran, uydurma hadisleri kürsülerde anlatmaktan çekinmeyen kussas ayrıca hadisleri birbirine karıştırmak, metinlere ilaveler yapmak suretiyle de hadis ilmine büyük zararlar vermişlerdir. Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî anlatmıştır: “Şu'be ile birlikte idim. Derken yanına bir genç geldi, bir hadis sordu. Şu'be “sen kıssacımısın?” dedi. Genç “evet” diye cevap verince “Defol git; çünkü biz kussasa hadis rivayet etmeyiz” diyerek koğdu. Adam gittikten sonra ben, niçin böyle yaptığımı sorunca “Bizden hadisi bir karış alıyordular, bir arşın haline getiriyorlar” cevabını verdi.”¹²⁵ İmâm Malik'in (öl. 179) “İraklıların hadislerini ehli kitabın sözleri menzilesine koyun. Ne tasdik edin ne de yalanlayın” deyişinin¹²⁶ sebeplerinden biri, ihtimal, Iraklı kıssacıların marifetleri olsa gerektir.

Kussasın hadis ilmine verdikleri büyük zararlardan birisi de gaflet yüzünden ne söylediklerini bilmeyerek birtakım saçma sözleri hadis olarak takdim etmeleridir. Gerçekten nice saçma sözler vardır ki kussasın kaynağını arayıp sormamak ve Hz. Peygamber'e ait olup olamay-

122 *el-Mevdû'ât*, 1/44-46.

123 *el-Bâ'isden* naklen, *Tahzîr*, 148.

124 *Kussâs*, 152.

125 *Kussâs*, 152, 3.

126 *el-Muntekâ*, 88.

çağını düşünmemek gafletleri yüzünden halk arasında hadis olarak kabul edilmiş; Hz. Peygamber'in sözü olarak yayılmıştır. Burada sözü yine İbnu'l-Cevziye bırakıyoruz. Alimimiz bu hususa işaret ettikten sonra şöyle diyor: Kussas içinde Seyfeveyh isimli biri vardı ki eblehlikte adeta mesel haline gelmişti. Bir gün kendisine "Bir hayli büyük alime yetiştin. Niçin onlardan hadis yazmadın?" diye sormuşlar. Yazın demiş; haddesenâ şerik, an Muğîre, an İbrâhîm, an Abdillâh mislehü sevâ'en". Bunun üzerine soruyu soranlar gayet tabii olarak "neyin misli, aynı?" diye sormuşlar. "Böyle duyduk, böyle rivayet ediyoruz" cevabını vermiş.¹²⁷ Eşeği kabristanda çifte atarak kaçıp sonunda bir mezarın başında durunca "bu kabirde yatan muhakkak baytar olmalı" diyerek geri zekâlılığın ender bulunur misalini veren birinin hadis bilgisi nasıl olur? va'zlarında ne anlatır; halkı nasıl irşad eder, onlara dinlerini ne şekilde öğretebilir? Hepsinden önemlisi hadisleri sair sözlerden nasıl ayırdedebilir? varın siz kıyas edin.

"Cahil cesur olur" derler. İlimden nasibini alamamış bazı bilgisiz kıssacılar, alim görünmek ve kendilerini pahalıya satmak için halka hayli yalan-yanlış şeyler anlatmışlar, anlattıklarında feci yanlışlar yapmış, hiç bir alimin cesaret edemediği indi tevillerde bulunmuşlardır. Böylece islam kültürünün yozlaşmasına zemin hazırladıkları gibi halkın yanlış şeyler öğrenmesine sebep olmuşlardır. Bu konuda çok misal vermek mümkündür. Birkaçını zikretmek kussasın ilme, idrake bilhassa itikada verdikleri zararları gözler önüne sermek bakımından faydadan hali değildir. Buhârî'nin bir rivayetine göre Kûfeli bir kıssacı Kehf sûresinde geçen Musa'nın İsrail oğullarından olmadığını söylemiştir.¹²⁸ İmam Suyûtî de bazı hadis mecmualarında varid olduğunu kaydederek şöyle bir olay naklediyor: Bağdatta kıssacının biri "olabilir ki rabbın seni makam-ı mahmûda gönderecektir" mealindeki ayeti¹²⁹ tecsime kaçır tarzda tevil edip "onu arşında yanına oturtacaktır" gibi sözler söyler. Bunun üzerine et-Taberî, çok hiddetlenir; Şiddetle karşı koyar. Sonra da kapısının üzerine" dostu olmayan (Allah) ın şanı yücedir; Onun arşında oturduğu da yoktur" manasına gelen bir beyt yazarak asar. Ancak Bağdath ayak takımı evine hücum ederek taşlarlar. O kadar ki kapısı, atılan taşlarla kapanır.¹³⁰ İbnu'l-Cevzi de aynı konuda bir başka dikkate değer olay kaydeder: Uydurma hikayeler anlatmakla

127 *Kussâs*, 161; *Humekâ*, 100.

128 *Buhârî*, Tefsîr: 5/232.

129 17. İsrâ, 79.

130 *Tahzîr*, 211, 2.

meşhur kıssacılardan biri bir gün va'zında Hz. Peygamber (s.a) in "Ben yolunu şaşmışlar arasında şaşkına, körler arasında gözü görmeyen bir kimseye döndüm" dediğini söyler. Halkın itirazı ile güvenlik kuvvetleri işe müdahale eder. Adam divana celbedilir. Alim ve fakihlerden oluşan bir komisyon tarafından sorguya çekilir. Sonunda Nizamiye Müderrisi İbnu's-Selmân, "öyle şeyler söylüyorsun ki bunları İmâm Şâfi'i söylemiş olsa inanmayız" demek zorunda kalır.¹³¹ Mevzuatında kussasa bir hayli ilişen Molla Aliyyu'l-Kaari'nin (öl. 1014) İbn Adi'den (öl. 365) naklettiği bir hadise kıssacıların şarlatanlıklarını ne dereceye kadar ileri götürdüklerinin tipik misalini verir: "Bağdat'ta Ebû Merhûm denilen bir kıssacı vardı. Halk etrafında toplanırdı. Bir gün "bana tefsirden tefsirin tefsirinden istediğinizi sorun" dedi. Parmaklıklar arkasından biri kalktı, "Allah seni islah etsin Ebu Merhûm" diye seslendi. Bunun üzerine kıssacı "o... çocuğu" diye söğdü. Adamın biri "o sana dua etti. sense ona söğdün" deyince vaiz, "Allah teala'nın "perde arkasından çağırانların çoğu akılsız kimselerdir"¹³² buyurduğunu duymadın mı?" dedi. Adam "müzabene" ve "muhâkale" hakkında ne dersin?" diye sordu. Vaiz, "muhâkale elbisenin simsar elinde eskimesi, müzabene ise din kardeşine zebun demendir" cevabını verdi.¹³³ Başağındaki buğdayı takdir edilen misliyle satmak manasına muhâkale ile dalındaki yaş hurmayı takdir edilen ağırıkta kuru hurma karşılığı satmaktan ibaret Müzabene'yi bilmediği anlaşılan kıssacının cevabını kaş yapayım derken göz çıkarmak meseline mi bağlamalı, yoksa şartlatanlığının derecesini gösteren bir misal mi takdir etmeli, orasını okuyucuya bırakıyoruz.

Kussasın İslam dinine verdikleri en büyük zarar, bize göre, asılsız hikâyeler anlatmak, mevzu hadisleri işlemek, dinin aslında olmayan hurafeleri malzeme olarak kullanmak suretiyle islami değer ölçülerini saptırmalarıdır. İçlerinden öyleleri çıkmıştır ki "salâtu'l-husemâ" gibi namazdan söz edebilmiş, bu namazı kılanların, kendilerine yapılacak her türlü haksızlık ve zulümden emin olacaklarını, düşmanlarının şerrinden zarar görmeyeceklerini söyleyebilmişlerdir. Belki de can güvenliği olmayan zavallı ve alimlerden bir şeyler bekleyen halkı bu şekilde yanıltıp malını almışlardır. Mevzu hadisleri tanımada geçerli esaslardan biri olan küçük bir amele büyük sevaplar va'deden, aksine önemsiz bir hatadan dolayı büyük azap görüleceğini bildiren hadisler de aynı konunun ayrı bir yönünü teşkil eder. Düşünmeli, belki de

131 Şafi'iyeye, 4/94; Kussâs, 157; Tahzîr, 209.

132 49. Hucurât, 4.

133 el-Esrâru'l-Merfû'a, 16,7 (71,2)

uzun yıllar ibadet etmekle elde edilebilecek sevabı birkaç rekatlık nafile namazla kazanacağına inananlar ikincisini tercih edebilirler. Nafilenin fazileti inkar edilemezse de burada asıl söylenmek istenen halkın, vaizlerin asılsız sözlerine kapılarak dini farizalarda belki de kusurlu olmaları, daha doğrusu nafile ibadetlere asıl vecibelerden fazla rağbet etmeleridir. Bunda kussasın bol keseden sevap dağıtmak suretiyle islami değer ölçülerini çarpıtmalarının tesiri inkar edilemez.

İslam dini bizatihi kolaylık dinidir. Allah kullarına takatleri üzerinde yük yüklememiştir. Mü'minler güç yetiremeyecekleri hiçbir ibadetle mükellef değildirler. Buna göre müslümana düşen dünya hayatı ile ahiret hazırlığını son derece dengeli bir şekilde yürütmek, ne dünya nimetleri için ahireti ne de ahiret için dünya hayatını ihmal etmemektir. Öyle iken kussas bu dengeyi dünyayı terkedip ahirete yönelmeyi telkin ve teşvik eden va'zlarıyla bozmuşlardır. Dahası, özellikle zahid vaizlerin va'zlarıyla müslümanlar, devamlı olarak günah yükü altında ezilme psikozuna itilmiştir. Böylece kimbilir nice müslümanın ruhi hayatında dengesizlikler görülmüştür! Gerçi kussâs içinde hep korkutmak yerine sevdirmek, sevmek, aşk, muhabbet gibi konular üzerinde fazlaca duranlar da olmuştur. Hatta va'z meclisinde gazel okuyanları bile görülmüştür.¹³⁴ Ne var ki bu kabil aşırılıklar bu sefer islami değerlerin ciddiye alınmaması gibi tehlikeli bir sonuç doğurmuştur; zira hevai şeyler söylemekle tanınan birinin ciddi meselelerde inandırıcı olması zordur.

Sonuç olarak özetlersek va'z ve nasihat müslümanlar için vazgeçilmez bir irşat ve eğitim-öğretim vasıtasıdır. Hz. Peygamber ve raşid halifeler devrinde müslümanları eğitici, onlara dinleriyle ilgili önemli konuları öğretici doğrultuda yürütülmüş, zamanla resmi bir müessese haline gelmiştir. Ancak, siyasi ihtilaflar sonucu zuhur eden siyasi ve itikadi mezheplerden herbiri bu tesirli vasıtayı kendi ideolojisi doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır. "Marifet iltifata tabidir" kaidesince halkın gerçek manada vaizlere itibarının artması üzerine bu işi marifet bilen birçok kişi va'zlarında nice marifetler göstermişlerdir. Nihayet va'z kussasın elinde hadis uydurmaacılığı ile uydurma hadisleri halk arasında yaymanın adeta tek vasıtası haline gelmiştir. İlim adamına yakışan tevazu, vekar ve ciddiyet yerine va'zlarında çeşitli edalar ve mizansenlerle konuşan sözde alim bu zümre islam adına yaptıkları konuşmalarda insanlığın bu son semavi dinine telafisi mümkün olmayan büyük zararlar vermişlerdir. Denilebilir ki böyleleri sırf vazife aşkı,

¹³⁴ Misali için bk., Kussâs, 164 vd.

mes'uliyet duygusu ve doğruluğun en azından insani bir vecibe olduğu idraki içinde olsalardı, muhakkak durum daha başka olurdu.

Araştırmamızı kendisi de vaiz olan İbnu'l-Cevzi'nin sözleriyle bitirmek istiyoruz. Altıncı hicri asrın bu değerli alimi, vaizlerin nasıl olmaları gerektiğini söylerken, asırlar ötesinden günümüz vaizlerine de ışık tutmaktadır. Özetleyecek olursak,

“Va'zedenler, tefsir, hadis, fıkıh, siyer gibi islami ilimleri iyi bilmelidir. Özellikle Hz. Peygamber'in hadislerini hıfz etmeli, sahihini sakimini, müsned, maktu, mu'dal olanlarını bilmelidir. İslam Tarihini selefın siretini de bilmeli, arap dilinin inceliklerine vakıf olmalıdır. Açık ve fasih konuşmalıdır. Bunların hepsi Allah korkusu ile aladardır. Vaiz Allahtan korktuğu ölçüde sözleri kalplerde yer eder. Bu yüzden seleften kimileri “va'z şayet sadık bir kalpten sadır olursa kalplere tesir eder” demişlerdir. Ayrıca vaiz iyi niyetli olmalıdır. Eğer niyeti halisane olursa Allah kalpleri ona çevirir ve insanların mallarına hırslanmayı kalbinden silip atar. Onun için bir vaiz sırf Allah rızasını talep etmeli, mal, mevki, şöhrat hırsından uzak kalmalıdır. Şayet mala tama ederse münafıklık ve riyadan emin olamaz. Va'zı da halk üzerinde hiçbir tesir icra etmez. Konuşurken vera ve tevazu üzere olmalıdır. Sesini yükseltmesinde bir beis yoktur. Va'zında korkuturken de sevdiren de ciddi olmalı, aşırı hareketlerden kaçınmalıdır. Dini asıllar, itikada dair meselelerde ciddi ihtilaflara girmemelidir. Malumdur ki, islam alimleri bazı konuların kesin açıklamalarından aciz kalmışlardır. Bunlara dalmak, avamdan cahil birinin söylenenleri anlamayacağı, inancında tereddüde sevkedeceği için fesattan başka bir şey getirmez. Konuşmasını fazla uzatmaması gerekir; çünkü “meclis uzarsa şeytana nasip çıkar”. Vaiz, va'zı küçümsememeli, tesirini Allah'tan beklemelidir. Anlattığı ayet ve hadisleri doğru anlatmalı, en çok üzerinde durulan manaları tercih etmelidir. Açıklamalarında sözlerini teşvik edici, sevdiren şekilde söylemeli, gerektiğinde kortucu olmalıdır. İslami esaslardan namaza devamı telkin etmeli, orucu açıklamalı, öteki farizaların faziletlerine, ana babaya iyiliğe, akrabalık ilişkilerine, iyilikle emredip kötülükten men etmeye yer vermelidir. Halkla bir arada olduğunda ciddiyet ve vekarını korumalıdır. Giyim-kuşamı orta halli, gösterişten uzak olmalıdır.”¹³⁵

¹³⁵ Kussâs, 79, 185-197.

BİBLİYOGRAFYA

- Buhâri:** Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *el-Câmi'u 's-Sahîh*, 1-8, İst., 1315.
- el-Câmi':** el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî ve Adâbi's-Sâmi'*, Tah. Dr. Re'fet Sa'id, 1-2, Kuveyt, 1981.
- Cerh:** İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1-9, Haydarâbâd, 1952.
- Dârimî:** Abdullâh b. Abdirrahmân ed-Dârimî, *Sunenu'd-Dârimî*, 1-2.
- Ebu Dâvud:** Süleymân ibni'l-Eş'as, *Sunen Ebî Dâvûd*, 1-5.
- Ensâbu'l-Eşrâf,** el-Belâzurî, 1-4, Kudüs, 1971.
- el'Esrâru'l-Merfû'a:** Ali b. Sultân Muhammed el-Kaari'l-Herevî, *el-Esrâru'l-Merfû'a fi'l-Ahbâri'l-Mevdû'a (Mevdû'ât Kebîr)* İst., 1289 (Dr. Muhammed es-Sabbâğ neşri, Beyrût, 1971).
- Hak Dini Kur'an Dili:** Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, 1-8, İst., 1935-1938.
- Hanâbile:** Muhammed b. Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1-2, Beyrût.
- Hilye:** Ebu Nu'aymi'l-İsbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, 3. Bs., 1-10, Beyrût 1980.
- el-Hitat:** el-Makrizî, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l Hitati ve'l-Asâr*, Bulak 1270.
- Hulefâ:** Celalu'd-Dîn es-Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, 4. Bs., Kahire, 1969.
- Humekâ:** İbnu'l-Cevzî, *Ahbâru'l-Humekâ ve'l-Muğaffelîn*, Kahire, 1346.
- İbn Mâce:** Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *es-Sunen*, Tahkîk, Muhammed Fu'âd Abdu'l-Bâkî, 1-2, Kahire.
- İbn Sa'd:** Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 1-8, Beyrût.
- Kamus Tercümesi:** Mütercim Asım Efendi, 1-3, İst., 1305.
- Kudât:** el-Kindî, *Kudâtu Mısr*, Beyrût, 1908.
- Kussâs:** İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn*, Tah. Dr. Kasım es-Samerrâ'î, Riyâd, 1403.
- Kâtu'l-Kulûb,** Ebû Tâlibi'l-Mekkî, 1-2, Kahire, 1961.
- Mecrûhin:** İbn Hibbânî'l-Bustî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'a-fâ ve'l-Metrûkîn*, 1-3, Beyrût.

- el-Medhal:** el-Hâkîmu'n-Nisâbüri, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Ulûmi'l-Hadis*.
- Mevârid:** Nûru'd-Dîn Ali b. Ebîbekri'l-Heysemî, *Mevâridü'z-Zamân ilâ Zevâ'id İbni Hibbân*, Kahire.
- el-Mevdû'ât:** İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'âtü'l-Kubrâ*, 1-3, Kahire, 1966.
- Mirkât:** Ali b. Sultân Muhammed el-Kaari'l-Herevî, *Mirkâtü'l-Mefâ-tih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, 1-5, Mısır, 1309.
- Mizân:** ez-Zehabi, *Mizânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, 1-4, Kahire, 1963.
- Müslim:** Muslim b. Haccâci'l-Kuşeyri, *el-Câmi'us-Sahîh*, İst., 1330-1.
- Müsned:** Ahmed b. Hanbel, 1-6, Mısır, 1313.
- Müstedrek:** el-Hâkîmu'n-Nisâbüri, 1-4.
- Nese'i:** Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'aybi'n-Nese'i, *es-Sunen*, 1-8; Kahire 1964.
- es-Samerrâ'i:** Dr. Kâsım es-Samerrâ'i, *Fennü'l-Kassas ve'l-Kussâs, Kussâsin* başında.
- Sifatu's-Safve:** İbnu'l-Cevzî, 1-4, Haleb, 1969.
- Şâfi'iyye:** Takiyyu'd-Dîn es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, 1-6.
- Şerhu's-Sunne:** el-Huseyn b. Mes'ûdi'l-Ferrâ'l-Beğavî, 1-16. Dimesk, 1390.
- Tahzir:** Celálu'd-Dîn es-Suyûtî, *Tahzîru'l-Havâs min Ekâzibi'l-Kussâs*, tah. Dr. Muhammed es-Sabbâğ 2. Bs., Beyrût, 1984.
- et-Târih:** İbn Cerri't-Taberî, *Târîhu'l-Umeni ve'l-Mulûk*, 1-10, Kahire.
- Târih Bağdâd:** el-Hatîbu'l-Bağdâdî, 1-14, Kahire.
- Târîhu'l-Edebi'l-Arabi:** Hannâ'l-Fâhûrî, Beyrût, 1960.
- et-Târîhu'l-Kebir:** Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, 1-9.
- Târîhu'l-Medine:** İbn Şebbeh el-Basrî, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvera*, Tah. Fehm Muhammed Şeltût, 1-4, Cidde, 1979.
- Tehzibu't-Tehzib:** İbn Haceri'l-Askalânî, 1-12, Haydarâbâd, 1325.
- Telbis:** İbnu'l-Cevzî, *Nakdu'l-İlm ve'l-Ulemâ ev Telbis İblis* Mısır 1340.
- Tirnizi:** Muhammed b. İsa't-Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, 2.Bs., Kahire, 1975.
- Usud:** İbnu'l-Esîr, *Usudu'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1-7, Kahire, 1970.
- el-Vâfi:** es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, İst., 1931.
- Zevâ'id:** Nûru'd-Dîn Ali b. Ebîbekri'l-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâ'id ve menbu'u'l-Fevâ'id*, 1-10, 2.Bs., Beyrût, 1967.